ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

Η (ΚΛΑΣΙΚΗ) ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ (ΙΣΤΟΡΙΚΟΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΥ) ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΟΥ(*)

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις. Σε άλλη μελέτη μας (βλέπε Γιαννάκης 2005) ένα σχετικό με το θέμα της μελέτης κεφάλαιο φέρει τον συμβολικό (αλλά και περιοριστικό) τίτλο (Ιστορικοσυγκριτική) Γλωσσολογία και (Κλασική) Φιλολογία, με το πρόσθετο σχόλιο: "Ο τίτλος του κεφαλαίου επιδέχεται πολλαπλές αναγνώσεις, με ή χωρίς τις παρενθέσεις ή ακόμη μόνο με τη μία από αυτές. Οι εναλλακτικές αναγνώσεις αντανακλούν από τη μια μεριά διαφορετικές προτιμήσεις και από την άλλη εναλλακτικές οπτικές θεώρησης της εν λόγω σχέσης. Το σημαντικό είναι ότι, σε όλες τις δυνατές επιλογές, η βασική και θεμελιώδης σύζευξη «γλωσσολογία και φιλολογία» διατηρείται με ή χωρίς προσδιορισμούς. Δεν πρόκειται για λογοπαίγνιο· αντίθετα, πρόκειται για οιονεί αξιωματική αρχή περί του αληθούς της σχέσης μεταξύ των μελών της σύζευξης. Παρόλα αυτά, η προφανής για πολλούς σχέση δεν είναι ούτε δεδομένη ούτε αναμφισβήτητη".

Στην παρούσα μελέτη θα επικεντρωθούμε στο πώς βλέπει ο γλωσσολόγος, και ιδιαίτερα ο ιστορικοσυγκριτικός γλωσσολόγος, ότι πρέπει να αντιμετωπίζεται αυτή η σχέση και να διευκρινισθεί αυτή η σχέση με σχετικά παραδείγματα με την εφαρμογή της γλωσσοφιλολογικής προσέγγισης. Για ιστορικούς λόγους θα περιορισθούμε στην αναζήτηση των όρων συνεργασίας ανάμεσα στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία και την κλασική φιλολογία. Όταν επικαλούμαστε «ιστορικούς λόγους», εννοούμε ότι από την εποχή που άρχισε αυτή η προβληματική (δεύτερο μισό του 19ου αιώνα), η συζήτηση περιστρεφόταν γύρω από αυτούς τους δύο επιστημονικούς κλάδους, με εναλλαγή της

---

* Το κείμενο της μελέτης αποτελεί κάπως εκτενέστερη εκδοχή ανακοίνωσης υπό τον ίδιο τίτλο που έγινε στο Δ' Συμπόσιο Κλασικών Σπουδών του Τομέα Κλασικής Φιλολογίας του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 26-27 Μαΐου 2005. Κάποια τμήματα της εργασίας αντλούνται από το βιβλίο μας *Οι Ινδοευρωπαίοι, Μέρος Α: Γλώσσα και Πολιτισμός*, Εκδ. Ινστ. του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2005, ενώ πληρέστερη και αναλυτικότερη εξέταση του θέματος γίνεται σε μονογραφία υπό έκδοση.

Δωδώνη: Φιλολογία 34 (2005) 239-267

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

προτεραιότητας στη σύζευξη ανάλογς με τις προσωπικές προτιμήσεις του ερευνητή ή ανάλογα με το γενικότερο κλίμα της εποχής. Η αποφασιστική στροφή έγινε από τους Νεογραμματικούς κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, κατά κύριο λόγο από τους Karl Brugmann και Baudouin de Courtenay (για λεπτομέρειες βλέπε Γιαννάκης 2005: 259 κ.ε.).

2. *Γλωσσολογία και /ή φιλολογία*; Η φιλολογία αποσκοπεί, στο μέτρο του δυνατού, να προσδώσει στα φιλολογικά έργα την αρχική τους πνοή και το πνεύμα μέσα στο οποίο παρήχθησαν και μέσα στο οποίο ωρίμασαν. Η σωστή ανάγνωση των γραπτών μνημείων των πολιτισμών του παρελθόντος προϋποθέτει τη γνώση της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας των ιδεών στην ευρεία τους έννοια. Ο August Boeckh υποστήριξε ότι η φιλολογία είναι "η γνώση αυτού που έχει γίνει γνωστό", δηλαδή είναι ένα είδος *ανάγνωσης* (πρβλ. *ἀναγιγνώσκειν*), καθώς οδηγεί στην εξοικείωση με το σύνολο της σωρευμένης γνώσης από το παρελθόν μέχρι στιγμής. Αυτός ο ορισμός του Boeckh για τη φιλολογία βρίσκεται σε αρμονία με τη θεμελιώδη άποψή του ότι η φιλολογική ανάλυση βασίζεται στην ιδέα της «εγκυκλοπαίδειας» (Enzyklopädie), δηλαδή στην ενότητα της γνώσης (Einheitstheorie) που απαιτείται προκειμένου να ερμηνευθεί ένα κλασικό κείμενο. Όπως λέει χαρακτηριστικά, "'Οταν η ιδέα της εγκυκλοπαιδικής γνώσης χρησιμοποιείται σε σχέση με τη φιλολογία, η γνώση πρέπει να οργανώνεται σε μια ενότητα, καθώς σ' αυτή την περίπτωση προέχει η γνώση που είναι κοινή για όλες τις επιστήμες. Το ειδικό είναι συνηφασμένο στο γενικό" (1968: 31). Για τον Boeckh αυτή η εγκυκλοπαίδεια είναι και θεωρία και επιστημολογική αρχή (βλ. τη συζήτηση στις σελ. 30-35 και πιο αναλυτικά στις σελ. 34-50 στην αρχική γερμανική έκδοση), στην επεξεργασία της οποίας καταγίνεται στο εν λόγω έργο του.

Παρά τον κατακερματισμό της γνώσης λόγω της υπερεξειδίκευσης, η γενική ιδέα της ολικής γνώσης που προτείνει για τη φιλολογία ο Boeckh είναι και δυνατή και απαραίτητη. Σε μια τέτοια προσέγγιση απαιτείται η σωστή ανάγνωση των γλωσσικών συμβόλων (φωνολογική οργάνωση, γραμματική δομή, συντακτική δομή και λεξικό), με τα οποία κωδικοποιούνται οι ιδέες αυτών των κειμένων. Με άλλα λόγια, απαιτείται να γίνει *ε ρ μ η ν ε ί α* των έργων με την αποκωδικοποίηση του περιεχομένου των γλωσσικών συμβόλων. Η φιλολογία είναι η κατεξοχήν αναλυτική και ερμηνευτική επιστήμη. Οι αναλυτικές και ερμηνευτικές απαντήσεις της φιλολογίας επιτυγχάνονται μέσα από την προηγούμενη αναγνώριση και ανάγνωση των συμβόλων και της λειτουργίας τους, κατεξοχήν έργο της γλωσσολογίας. Αυτές είναι αναγκαίες — αν και όχι πάντοτε ικανές — προϋποθέσεις για να μετατραπεί το κείμενο σε σχετικό αντικείμενο, να επιτευχθεί η σύνδεση ανάμεσα στο κεί-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μενο και τον αναγνώστη και να γίνει η τελική ερμηνεία του. Ο Calvert Watkins, κατ' εξοχήν ιστορικοσυγκριτικός γλωσσολόγος (ή πιο σωστά συγκριτικός φιλόλογος με την παραδοσιακή αλλά και τη σύγχρονη σημασία του όρου), του οποίου το έργο χαρακτηρίζεται από παρόμοια προσέγγιση, ισχυρίζεται ότι "...το πρώτο έργο του ιστορικού γλωσσολόγου είναι να ερμηνεύσει τη σημασία του κειμένου. Υπάρχει μια περιοχή της σημασίας που ονομάζεται «σημασιολογία», και μια άλλη περιοχή που σήμερα ονομάζεται «πραγματολογία». Η τελευταία... είναι η μελέτη της σημασίας των γλωσσικών τύπων από την οπτική της εξάρτησής τους από τη σχέση των (γλωσσικών) σημείων με το περιβάλλον στο οποίο απαντούν (αυτό που αποκαλούμε «ενδεικτική» σημασία των σημείων) ... Παρά τον σχετικά καινοτομικό ορισμό που δίνουμε,... ο ιστορικός γλωσσολόγος από παλιά ασχολείται με αυτό το αντικείμενο· απλώς το ονομάζει «φιλολογία»" (1981: 238). Ο Watkins θέλει να τονίσει εδώ τη βαθιά του πίστη ότι φιλολογία και ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία δεν είναι δυνατόν να αποχωρισθούν, όσο κι αν η καθεμιά διατηρεί τον ιδιαίτερο χώρο ευθύνης της και τον ιδιαίτερο τρόπο προσέγγισης του αντικειμένου της.

Με τον αναλυτικό της χαρακτήρα, η γραμματική ανάλυση αποσυνθέτει τα σύνολα στα συστατικά τους στοιχεία (λ.χ., σε φθόγγους, κλιτικά ή παραγωγικά μορφήματα, λεξικές μονάδες και λεξικά συντάγματα) και τα ανασυνθέτει εκ νέου προκειμένου να κατανοηθεί το κρυμμένο σε αυτά νόημα. Αυτή η απαραίτητη για τη φιλολογία διαδικασία ανάλυσης και σύνθεσης επιτελείται με τις τεχνικές και τους μηχανισμούς της γλωσσικής επεξεργασίας των κειμένων. Η φιλολογία βλέπει τις δομές ως σύνολα, η γλωσσολογία συναρμολογεί τα συστατικά μέρη σε αυτές τις δομές[1].

Όπως στο παρελθόν, έτσι και σήμερα οι απόψεις σχετικά με τις σχέσεις της γλωσσολογίας και της φιλολογίας διχάζονται, αλλά δύο είναι οι κυριότερες παραδοχές. Από τη μια βρίσκονται εκείνοι οι οποίοι πιστεύουν ότι δεν υπάρχει (σχεδόν) καμία σχέση ανάμεσα στη γλωσσολογία και τη φιλολογία, αφού οι δύο επιστήμες έχουν διαφορετική αποστολή και ακολουθούν διαφορετική μεθοδολογία. Αυτή φαίνεται να είναι η (ίσως πλειοψηφική) άποψη της σύγχρονης θεωρητικής γλωσσολογίας, στην οποία η θεωρία κατέ-

---

1. Ο Boeckh θεωρεί τη γλωσσική επεξεργασία του κειμένου ως μία από τις τέσσερις βασικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις για σωστή φιλολογική ανάλυση και ερμηνεία. Κατά την άποψή του, οι άλλες τρεις προσεγγίσεις είναι η ιστορική, η ατομική (δηλ. του κάθε συγγραφέα χωριστά) και η ειδολογική, δηλαδή το εάν κάποια στοιχεία αποτελούν πράγματι κοινά χαρακτηριστικά ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού είδους (π.χ. της επικής ποίησης, της ιστοριογραφίας, των φιλοσοφικών πραγματειών, των νομικών κωδίκων κλπ.) (βλέπε Boeckh 1968 [1886]).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χει κεντρική θέση και προσανατολισμό, και το ενδιαφέρον εστιάζεται στην προφορική γλώσσα. Από την άλλη μεριά, πολλοί γλωσσολόγοι βλέπουν ότι είναι αδύνατος ο διαχωρισμός της γλωσσολογίας και της φιλολογίας, αλλά τα δύο μάλλον συμπορεύονται και αλληλοσυμπληρώνονται. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν όχι μόνον οι περισσότεροι ιστορικοσυγκριτικοί γλωσσολόγοι, αλλά και άλλοι που εργάζονται στις παρυφές της γλωσσικής μελέτης σε συνάρτηση με κάποιες άλλες (συναφείς) περιοχές, όπως είναι η κοινωνιογλωσσολογία, η εθνογλωσσολογία, η ανθρωπογλωσσολογία, ακόμη και η κειμενογλωσσολογία, η ψυχογλωσσολογία κλπ. Αυτοί οι διεπιστημονικοί κλάδοι επαναπροσδίδουν στη γλωσσολογία τον ανθρωπιστικό της χαρακτήρα, ο οποίος κινδύνευσε να χαθεί κάτω από την πίεση του φορμαλισμού και των μηχανιστικών αντιλήψεων για τη γλώσσα που επεκράτησαν κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Ιδιαίτερα ο κλάδος της ανθρωπογλωσσολογίας φαίνεται να κινείται πολύ κοντά στην παραδοσιακή φιλολογία, καθώς θέτει τις ίδιες προτεραιότητες και επιζητεί να μην περιορισθεί η αναζήτηση στην απλή γλωσσική περιγραφή, αλλά να προχωρήσει πέρα από τη μορφή και να εισέλθει στο χώρο της σχέσης της γλώσσας με την ανθρώπινη ιστορία και τον πολιτισμό[2].

Παρότι δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε τη διαφορετικότητα και την ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζουν πολλές προσεγγίσεις της σύγχρονης γλωσσολογίας, που είναι αρκετά μακριά από τις πρακτικές ή τους στόχους της φιλολογίας, πιστεύουμε ότι η σχέση ανάμεσα στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία και την (κλασική) φιλολογία είναι και αναγκαία και σχεδόν αυταπόδεικτη. Επομένως, στο δίλημμα «γλωσσολογία ή φιλολογία» η απάντησή μας είναι η συμπλεκτική σύζευξη «γλωσσολογία και φιλολογία» ή αυτό που αποκαλούμε «γλωσσοφιλολογική προσέγγιση».

3. Η «γλωσσοφιλολογική προσέγγιση». Η γλωσσοφιλολογική προσέγγιση χαρακτηρίζεται από πολλές επιμέρους πτυχές και στηρίζεται από πολλά επιχειρήματα, μεταξύ αυτών τα ακόλουθα: τη γλωσσική ανάλυση και επεξεργασία των κειμένων, δηλαδή την κειμενογλωσσολογική προσέγγιση· την κριτική έκδοση των κειμένων, όπου εμπλέκονται και θέματα γλωσσικής επεξεργασίας και αποκατάστασης· τη χρονολόγηση έργων με βάση γλωσσικά κριτήρια· την ένταξη του φιλολογικού έργου σε ένα ευρύτερο συγκριτικό πλαίσιο συγγενών φιλολογιών και τελικά, όπου είναι αυτό δυνατό, την

---

2. Ο Anttila (1975: 151) περιγράφει την αλληλεξάρτηση γλώσσας-κοινωνίας και την κοινωνική διάσταση της γλωσσικής επιστήμης με τον ακόλουθο αποφθεγματικό τρόπο: "Η κοινωνία χρειάζεται τη γλωσσολογία και η γλωσσολογία χρειάζεται την κοινωνία. Είναι αδύνατο να μιλήσει κανείς για εθνογραφία χωρίς τη γλωσσολογία, ενώ η γλωσσολογία χωρίς την εθνογραφία είναι αδιανόητη και ια-κοίνωνη»".

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

απόδοσή του σε μια «πρωτο-φιλολογική» παράδοση κατ' αναλογίαν προς την πρωτογλώσσα· την αποκρυπτογράφηση άγνωστων γραφών, όπου φιλολογικές μαρτυρίες και τεχνικές συνδυάζονται με τις αντίστοιχες της γλωσσολογίας προκειμένου να αναγνωσθούν άγνωστοι κώδικες (π.χ. η Γραμματική Β, οι σφηνοειδείς γραφές της αρχαιότητας, οι ιερογλυφικές γραφές κλπ.)· τον διεπιστημονικό χαρακτήρα της μελέτης των κλασικών κειμένων, με τη συνδρομή και άλλων συναφών επιστημονικών κλάδων (π.χ. της αρχαιολογίας, της μυθολογίας, της εθνολογίας, της ιστορίας κ.ά.), έτσι ώστε να ερμηνευθούν αυτά κατά τον καλύτερο δυνατό και αντικειμενικά ορθό τρόπο· τέλος, κατακλείδα όλων των παραπάνω αποτελεί η ετυμολογία, η πλέον σύνθετη και πολύπλοκη ιστορικοσυγκριτική γλωσσοφιλολογική διαδικασία[3].

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, το όλο θέμα δεν είναι ένα απλό επιστημολογικό ζήτημα, αλλά είναι κατά κύριο λόγο ένα ζήτημα ουσίας και περιεχομένου της ιστορικής γλωσσολογίας. Είναι σαφές ότι υπάρχουν διακριτά όρια ανάμεσα στις δύο επιστήμες, αλλά υπάρχει παράλληλα και ένας ευρύτατος κοινός τόπος, εντός του οποίου μπορεί κανείς να εντοπίσει τόσο την κοινή διαδρομή όσο και την συμπληρωματικότητα των δύο επιστημονικών κλάδων.

Όπως η πραγματολογία έτσι και φιλολογία έχει ως γενικό αντικείμενο τη μελέτη των γλωσσικών τύπων-σημείων στη στενή τους σύνδεση με το καταστασιακό περιβάλλον, δηλαδή αυτό που στο χώρο της ερμηνευτικής σημειωτικής αποκαλείται «ενδεικτική σημασία των σημείων». Ακολουθώντας την παράδοση της εθνοσημαντικής του Benveniste, ο Watkins (1989) ορίζει μια τέτοια προσέγγιση ως «νέα συγκριτική φιλολογία», εννοώντας με αυτό τον όρο τη στενή σχέση ανάμεσα στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία και την φιλολογία, κατ' αναλογίαν αλλά και σε αντιδιαστολή προς τον όρο «συγκριτική φιλολογία» που παλιότερα είχε χρησιμοποιηθεί για τη συγκριτική γλωσσολογία. Αυτή η «νέα» προσέγγιση χαρακτηρίζεται από προσήλωση στα φιλολογικά κείμενα, καθώς αυτά αποτελούν τις μοναδικές πηγές πληροφοριών για τις προγενέστερες περιόδους των γλωσσών. Πολλές φορές η φιλολογική επεξεργασία είναι μια σχολαστική ανάλυση επιμέρους ζητημάτων. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η προσέγγιση είναι μικροσκοπική. Η γλωσσολογία, από την άλλη μεριά, επιχειρεί μέσα από μια μακροσκοπική ματιά να (ανα)συνθέσει τις επιμέρους πτυχές και λεπτομέρειες της φιλολογικής ανάλυσης και να τις συρράψει σε μεγαλύτερες και πιο σύνθετες ενότητες και σε σύνολα, που μπορεί να ξεπερνούν τα στενά όρια της συγκεκριμένης γλώσσας.

---

3. Αναλυτική συζήτηση αυτών των ζητημάτων γίνεται στην υπό έκδοση μονογραφία μας· για μια πρώτη σύντομη αναφορά, βλέπε Γιαννάκης (2005: 259-95, δηλ. κεφ. 11 και 12).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αυτή η διάδραση ανάμεσα στη μικρο- και στη μακροσκοπική προσέγγιση οδηγεί τελικά στην ερμηνεία και στην ανασύνθεση. Η σύμπραξη της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας και της φιλολογίας (ως κριτικής των κειμένων) είναι ίσως περισσότερο από οπουδήποτε αλλού επιβεβλημένη σε αυτόν ακριβώς το χώρο.

Γενικά, τα κείμενα και οι παντός τύπου κειμενικές μαρτυρίες (επιγραφές, *γλώσσες* κλπ.) είναι τα δεδομένα του ιστορικοσυγκριτικού γλωσσολόγου και του φιλολόγου. Ο ιστορικός είναι καταδικασμένος να στηρίζεται στα κείμενα. Αυτά τα κείμενα είναι οι μαρτυρίες που βρίσκονται ανάμεσα στο γεγονός όπως αυτό συνέβη και στον ιστορικό. Η ερμηνεία αυτών των μαρτυριών είναι το ζητούμενο για τον ιστορικό, ο οποίος λειτουργεί κατά κάποιον τρόπο ως αποκωδικοποιητής αυτού του υλικού. Έτσι, η ερμηνεία που δίνει ο ιστορικός είναι κατ' ουσίαν να κατασκευάζει ένα γεγονός εξορύσσοντας μια εξωκειμενική πραγματικότητα από τα κείμενα και ένα γεγονός από μια ιστορία γι' αυτό το γεγονός. Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η ιστορική μέθοδος (γλωσσική ή φιλολογική), και αυτός είναι ο τρόπος *ανά-γνωσης* του παρελθόντος[4].

4. *Ποια κλασική φιλολογία*; Στον τίτλο της μελέτης το σκέλος της γλωσσολογίας προσδιορίζεται από το προσδιοριστικό «ιστορικοσυγκριτικός», κάτι που αυτομάτως μας εισάγει στο πρώτο μεγάλο ζήτημα, εκείνο της ιστορικής και συγκριτικής διάστασης στη σχέση που εξετάζουμε. Ένα πρώτο σοβαρό ερώτημα στο οποίο πρέπει να δοθεί μια απάντηση είναι: τι ακριβώς είναι η κλασική φιλολογία; Στην αναζήτηση μιας απάντησης προκύπτει μια σειρά συναφών υποερωτημάτων, τα οποία επίσης πρέπει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ανάλογα με την έμφαση, τον προσανατολισμό ή την προσωπική προτίμηση, να τύχουν κάποιας απάντησης. Το κύριο ερώτημα, πάντως, «τι είναι η κλασική φιλολογία;» δεν είναι ούτε ρητορικό ούτε σοφιστικό. Μάλλον είναι περισσότερο επιστημολογικό, καθώς αμέσως οδηγεί τη σκέψη μας σε ερωτήματα μεθοδολογίας, σχέσεων και συσχετίσεων. Ουσιαστικά πρέπει να απαντήσει κανείς στα υποερωτήματα «πότε, πού, πώς;». Δηλαδή, μιλώντας για «κλασική φιλολογία» πρέπει να δει κανείς τους χρονικούς προσδιορισμούς ή /και περιορισμούς της, με άλλα λόγια να αναζητήσει τις απαρχές της και να διερευνήσει τις (προ)εκτάσεις. Πιο σύνθετο και πιο δύσκολο φαίνεται ότι είναι να καθορίσει κανείς το δεύτερο σκέλος, δηλαδή μέχρι ποι εκτείνεται αυτό που ονομάζουμε «κλασική φιλολογία». Σε συνάρτηση με το «πότε;» μπορεί να δοθεί μερική απάντηση στα δύο άλλα υποερωτήματα, στο «πού;» και στο «πώς;». Με το «πού;» εννοούμε εδώ τους χω-

---

4. Βλέπε περαιτέρω Collingwood, *The idea of history*, (Οξφόρδη 1946) και Gardiner, *The nature of historical explanation* (Λονδίνο 1961).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρικούς προσδιορισμούς, δηλαδή σε ποια γεωγραφική ζώνη (και με βάση ποια κριτήρια) αναφέρεται η κλασική φιλολογία, π.χ. Ελλάδα-Ρώμη ή μήπως απλώνεται ακόμη ευρύτερα. Όσο για το «πώς;», αυτό έχει να κάνει με τις «αιτιακές» απαρχές της κλασικής φιλολογίας, δηλαδή με τις μακρινότερες μέσα στο χρόνο της προϊστορίας συγγένειές της. Η απάντηση στο σκέλος αυτό εμπεριέχει τη δυνατότητα ή, ίσως, και την αναγκαιότητα διεύρυνσης των παραδοσιακών γεωγραφικών ορίων της κλασικής φιλολογίας και την ενδεχόμενη αναζήτηση γενετικά συγγενών φιλολογιών. Αυτό το τελευταίο μοιραία οδηγεί στην αναζήτηση μακρινών προγόνων, μιας πρόγονης «πρωτοφιλολογίας», κατ' αναλογίαν προς την πρωτογλώσσα, που αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας. Από το σημείο αυτό αρχίζουμε να κινούμαστε σε πλαίσια λιγότερο οικεία και περισσότερο ανατρεπτικά της παραδοσιακής εκδοχής για την έννοια της κλασικής φιλολογίας, καθώς ο άξονας «Αθήνα-Ρώμη» επιμηκύνεται και διευρύνεται με πολλές πλευρικές, οριζόντιες και κάθετες συγγένειες.

Για τον ιστορικοσυγκριτικό γλωσσολόγο της ινδοευρωπαϊκής γλωσσικής οικογένειας, ο οποίος έχει ήδη ταξιδέψει στο χωροχρόνο της κλασικής φιλολογίας (με τη συνήθη σημασία του όρου), το εγχείρημα αυτό αποτελεί μια πολύ συναρπαστική, ενδιαφέρουσα και άκρως διδακτική εμπειρία. Προς αποφυγήν παρεξηγήσεων, οφείλουμε στο σημείο αυτό να διευκρινίσουμε ότι όταν μιλούμε για «μακρινούς προγόνους και άλλους συγγενείς», εννοούμε ιδεολογικούς — ενδεχομένως και για ειδολογικούς — προγόνους και συγγενείς, δηλαδή για στοιχεία (γλωσσικά, ιδεολογικά, εννοιολογικά, μυθολογικά κλπ.) τα οποία μπορούν να αναχθούν σε κάποια πρωτοφιλολογική μήτρα στο πλαίσιο και στο επίπεδο της ινδοευρωπαϊκής πρωτογλώσσας.

Η αναζήτηση συγγενειών μπορεί να γίνει προς δύο κατευθύνσεις. Πρώτον, όσον αφορά επιδράσεις από πολιτισμούς και γλώσσες της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής, με ή χωρίς γενετική συγγένεια με τις κλασικές γλώσσες (τις λεγόμενες γλωσσογεωγραφικές ζώνες). Επομένως, εδώ μιλούμε για επιδράσεις και δάνεια παντός τύπου. Και δεύτερον, έχουμε σχέσεις που αφορούν υλικό κληρονομημένο από την πρωτογλώσσα, δηλαδή υλικό που κινείται στο χώρο της γενετικής συγγένειας, και επομένως παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για τη σύγκριση. Στην παρούσα μελέτη θα επικεντρωθούμε σε σχέσεις του δεύτερου τύπου, ή γενικά σε αυτές που οφείλονται σε γενετική συγγένεια. Οι σχέσεις του πρώτου τύπου παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον για την κλασική φιλολογία, αλλά προς το παρόν δεν θα ασχοληθούμε με αυτές[5].

5. Παρεμπιπτόντως, για τις σχέσεις της αρχαϊκής ελληνικής ποίησης με τις ποιητικές παραδόσεις της Δ. Ασίας (δηλ. της Μεσοποταμίας, της Ασσυρίας και της Ανατολίας) αναφέρουμε την πρόσφατη μελέτη του M.L. West, *The East Face of Helicon* (Οξφόρδη 1997). Σε παρόμοιο πνεύμα κινούνται έργα και άλλων φιλολόγων και γλωσσολόγων, όπως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο χώρο της γλωσσογεωγραφίας, μιλούμε συνήθως για σχέσεις τριών επιπέδων: πλευρικές σχέσεις (adstrate relations, αντίστρωμα), όταν γειτονικές γλώσσες αλληλοεπηρεάζονται στον οριζόντιο άξονα του χώρου· σχέσεις υποστρώματος (substrate relations), όταν μία ή περισσότερες γλώσσες ή ιδιώματα (γενετικά συγγενείς ή μη) που μιλούνταν σε μια περιοχή πριν υποχωρήσουν στην παρουσία κάποιας άλλης ισχυρής ή κυρίαρχης γλώσσας, έχουν αφήσει ένα υπόστρωμα πάνω στο οποίο επικάθησε η καινούργια γλώσσα. Τέτοια είναι η περίπτωση του λεγόμενου πελασγικού ή γενικότερα του προελληνικού υποστρώματος για την ελληνική. Τέλος, σχέσεις επιστρώματος (superstrate relations), που είναι στην ουσία το αντίθετο του προηγουμένου. Οι σχέσεις των δύο τελευταίων τύπων είναι σχέσεις κάθετες και ιστορικές, ενώ οι σχέσεις αντιστρώματος είναι οριζόντιες, συγχρονικές και συγκριτικές.

Οι περιπτώσεις των γλωσσικών υποστρωμάτων παρουσιάζουν για τους ιστορικούς γλωσσολόγους μεγάλο ενδιαφέρον. Η διαδικασία εντοπισμού εκείνων των στοιχείων τα οποία ανήκουν στο υπόστρωμα είναι και δύσκολη και ενίοτε παραπλανητική. Πολλά στοιχεία του υποστρώματος έχουν στην πορεία προσαρμοσθεί ή και αφομοιωθεί παντελώς από το σύστημα της καινούργιας κυρίαρχης γλώσσας, έτσι ώστε είναι δύσκολο να φανούν οι διαφορές ανάμεσά τους. Ένα άλλο σχετικό πρόβλημα είναι ότι το επιχείρημα του υποστρώματος χρησιμοποιείται συχνά ως πανάκεια για να εξηγήσει γλωσσικά φαινόμενα τα οποία δεν εξηγούνται διαφορετικά. Μια τέτοια πρακτική είναι πολλές φορές παρακινδυνευμένη, καθώς δεν μπορούν να θεωρούνται όλες οι μη σαφείς και ανεξήγητες περιπτώσεις ως αποτέλεσμα υπολειμμάτων από κάποιο γλωσσικό υπόστρωμα[6].

Η κλασική φιλολογία πρέπει να εξετασθεί σε σχέση και σε σύγκριση με τις άλλες φιλολογίες των αρχαίων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και σε επίπεδο γεωγραφικών περιοχών και ζωνών αλλά και στο επίπεδο συνολικά της γλωσσικής οικογένειας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί σε κάποιο βαθμό με την καθιέρωση γνωστικών αντικειμένων σ' αυτές τις γλώσσες και τις φιλολογίες σε λειτουργούσες ή σε νεότευκτες ακαδημαϊκές μονάδες. Αυτό ίσως φαντάζει

των Walter Burkert, Sarah Morris, Saul Levin, παλαιότερα του Cyrus Gordon και πολλών άλλων. Με την προϋπόθεση ότι τηρούνται οι ενδεδειγμένοι κανόνες κατά την εφαρμογή της συγκριτικής μεθόδου, οι συγκριτικές μελέτες των κλασικών γλωσσών και φιλολογικών παραδόσεων με άλλες μη συγγενικές παραδόσεις της ευρύτερης περιοχής δυνητικά μπορούν να αποδώσουν σημαντικά οφέλη. Εάν όμως δεν τηρούνται αυτοί οι κανόνες, τα αποτελέσματα μπορούν να αποδειχθούν τραγικά εσφαλμένα και επώδυνα για τον επιπόλαιο ερευνητή.

6. Σε σχέση με την ιστορία και προϊστορία της ελληνικής γλώσσας, βλέπε επ' αυτού το κλασικό έργο του Kretschmer *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache* (Göttingen 1896).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι εντελώς αδύνατο, για τα ελληνικά δεδομένα, όμως στα μεγάλα πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής αυτή η προσέγγιση έχει καθιερωθεί τουλάχιστον εδώ και έναν αιώνα. Έτσι, η συγκριτική γλωσσοφιλολογική προσέγγιση, την οποία εισηγούμαστε εδώ, δεν είναι κάτι ξένο ή αφύσικο, αλλά μια πάγια διεθνής πρακτική.

- Το ερώτημα που τίθεται στο σημείο αυτό είναι: και τι έχει να κερδίσει η (ελληνική) κλασική φιλολογία από μια τέτοια συγκριτική προσέγγιση; Στη συνέχεια της εργασίας θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε αυτό το καίριο ερώτημα και να αναδείξουμε την αναγκαιότητα μιας γλωσσοφιλολογικής προσέγγισης, καθώς και τη συνδρομή της ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας στη μελέτη των κλασικών κειμένων. Και πριν απ' όλα θα συζητηθούν ορισμένα προβλήματα ετυμολογικής φύσης.

5. *Ετυμολογία*. Η ετυμολογία έχει ως αφετηρία και πραγματοποιείται στο πλαίσιο της γενεαλογικής ταξινόμησης των γλωσσών και με βάση την έννοια της γλωσσικής σχέσης, και είναι ταυτόχρονα μια ιστορική και συγκριτική διαδικασία. Η διερεύνηση της ιστορικής και της γενετικής σχέσης μιας λέξης είναι μέρος τόσο του γενικότερου γραμματικού συστήματος της συγκεκριμένης γλώσσας που εξετάζεται όσο και του συστήματος της πρωτογλώσσας, από όπου προήλθε η συγκεκριμένη γλώσσα και οι συγγενείς της γλώσσες. Όλες οι επιμέρους αντιστοιχίες αποτελούν μέρος αυτού του συστήματος ή, καλύτερα, απορρέουν από αυτό το σύστημα. Η θεμελίωση της γενετικής σχέσης των λέξεων μεταξύ γλωσσών ή στο εσωτερικό της ίδιας γλώσσας βασίζεται στα εξής τρία κριτήρια: στη φωνολογία, στη μορφολογία και στη σημασία. Έτσι η ετυμολογία δεν είναι παρά μια άσκηση στην ιστορική αποκατάσταση, με τη διαφορά ότι συνήθως είναι περισσότερο αναλυτική παρὰ συνθετική διαδικασία, αφού αναλύει τη λέξη στα συστατικά της στοιχεία.

5.1. Ας δούμε στο σημείο αυτό το πρώτο παράδειγμα. Η λέξη *ἄναξ* της ελληνικής παρέμεινε μέχρι πρότινος αμφιβόλου ετυμολογίας, δηλαδή δεν είχαν εντοπισθεί αξιόπιστα συγγενικά από άλλες γλώσσες και ούτε είχε καταστεί δυνατό να δοθεί μια ικανοποιητική και αποδεκτή εξήγηση για την ιστορία της λέξης με βάση πληροφορίες της ελληνικής γλώσσας[7]. Ωστόσο μια πρόσφατη ιδέα του Ivo Hajnal φαίνεται να ικανοποιεί όλους τους όρους προκειμένου να αποτελέσει αξιόπιστη λύση στο ετυμολογικό μας πρόβλημα, δηλαδή να είναι δυνατή η εξήγηση της λέξης με βάση τη φωνολογία και τη μορφολογία της ελληνικής γλώσσας (εσωτερικά κριτήρια), και επιπλέον να

7. Για τις διάφορες προσπάθειες ετυμολόγησης της λέξης, βλέπε το σχετικό λήμμα στα ετυμολογικά λεξικά των Frisk και Chantraine.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βρεθούν ετυμολογικά συγγενείς λέξεις από άλλες ΙΕ γλώσσες (το συγκριτικό κριτήριο). Σύμφωνα με τον Hajnal (1998: 60 κ.ε.), η λέξη *ἄναξ* ή καλύτερα *Fανακτ-* με αρκτικό δίγαμμα και με χαρακτήρα θέματος -τ-, μορφολογικά ακολουθεί το ίδιο πρότυπο με τη λέξη *λᾱγέτης*, δωρ. *λᾱγέτᾱς* (πρβλ. μυκ. ra-wa-ke-ta), η οποία αναλύεται ως **λαFο-αγ-ετης*, δηλ. τη λέξη *λαFός* "στρατός, στράτευμα", τη ρηματική ρίζα *$h_2$ag'- (ελλ. *ἄγω*), και το σύνηθες παραγωγικό πρόσφυμα *-(ε)τ-* + κλιτικό πρόσφυμα *-ης/ᾱς*[8]. Η λέξη *ἄναξ* (πρβλ. μυκ. wa-na-ka, wa-na-ka-te κλπ.)[9] φαίνεται ότι παρουσιάζει την ίδια δομή, *wn̥-$h_2$ag'-t-s, δηλαδή: τη μηδενισμένη βαθμίδα *wn̥- της ρίζας *wen- "κέρδος, όφελος", τη ρηματική ρίζα *$h_2$ag'- (όπως και στην προηγούμενη λέξη), και το ίδιο παραγωγικό πρόσφυμα -τ- που είχαμε και με τη λέξη *λᾱγέτᾱς* Η ομοιότητα στο τυπικό της διαδικασίας του σχηματισμού των δύο λέξεων ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι λέξεις ανήκουν στο ίδιο σημασιολογικό πεδίο: και οι δύο αποτελούν όρους που σχετίζονται με το χώρο της εξουσίας. Η συγκριτική μαρτυρία παρέχεται από τη λέξη της σανσκριτικής vanij- "έμπορος". Ωστόσο η αρχική σημασία της σανσκριτικής λέξης φαίνεται ότι είναι μάλλον κάτι πλησιέστερα στο "αρχηγός ή προστάτης (θεός) των αγαθών", και χρησιμοποιείται για τον θεό Indra ως προστάτη θεό των περιπλανόμεων ινδοάριων κατά την πρώιμη περίοδο, όπως βλέπουμε σε σχετικές κειμενικές αναφορές (π.χ. AV 3.15.1 κ.α., για το οποίο βλέπε τη συζήτηση του Hajnal 1998: 68). Η σανσκριτική λέξη αναλύεται στα εξής συστατικά: τη ρίζα *wen- (σανσκρ. van- "κερδίζω αγαθά", βλ. Mayrhofer 1968: 513 κ.ε.) και το *h_2g'- που αποτελεί τη μηδενισμένη βαθμίδα της ίδιας ρίζας *$h_2$ag'- που είχαμε και με την ελληνική λέξη *ἄναξ*. Συνεπώς, η ετυμολογία της λέξης *ἄναξ* φαίνεται να επιλύεται κατά τρόπο που είναι αποδεκτός από κάθε άποψη, δηλαδή και με βάση τη

---

8. Στην ιστορική αποκατάσταση και ιδιαίτερα στην ετυμολογική έρευνα παίζουν σημαντικό ρόλο, ως επαληθευτικά και μεθοδολογικά εργαλεία, το πρότυπο και οι παράλληλες πεοιπτώσεις. Ο συστηματικός χαρακτήρας της δομής της γλώσσας απαιτεί μια οργάνωση με βάση το πρότυπο ή το παράδειγμα. Τα επιμέρους συστατικά οργανώνονται σε ομάδες με βάση μορφικά ή λειτουργικά χαρακτηριστικά. Επομένως, όταν εντοπίζεται στη γλώσσα η ύπαρξη ενός στοιχείου, είναι βέβαιο ότι υπάρχουν και άλλα παρόμοια και ομοειδή στοιχεία. Το ίδιο συμβαίνει και στο χώρο της ετυμολογίας, όπου οι παράλληλες περιπτώσεις λέξεων με ίδια ή παρόμοια χαρακτηριστικά ενισχύουν την ετυμολογική εξήγηση που δίνουμε, αφού αποδεικνύεται ότι το φαινόμενο που εξετάζεται δεν είναι μεμονωμένο ούτε ασυνήθιστο για την εν λόγω γλώσσα (βλέπε και Anttila 2002).

9. Όπως είναι σύνηθες, τα συμφωνικά συμπλέγματα απλοποιούνται στο τέλος της λέξης στη Γραμμαική Β γραφή, και έτσι από wanakts έχουμε wanaka, με έκπτωση των τελικών συμφώνων *-ts*, όπως είναι επίσης o-nu-ka, o-nu (*ὄνυξ*), to-ra-ka, to-ru (*θώραξ*), a_3-ti-jo-qo (*Αἰθίοψ*) κλπ. (βλ. Bartonek 2003: 111).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μορφή και με βάση τη σημασία: αυτός που είναι αρχηγός στην αναζήτηση αγαθών, μια συνήθης δραστηριότητα των ινδοευρωπαίων κατά την περίοδο των περιπλανήσεων. Η ετυμολογία αυτή ικανοποιεί και το εσωτερικό κριτήριο της ελληνικής γλώσσας, δηλαδή τη φωνοτακτική και τη μορφοτακτική δομή της λέξης, αλλά και το συγκριτικό κριτήριο με τον εντοπισμό μαρτυριών από συγγενείς γλώσσες[10].

Πιστεύουμε ότι στο σημείο αυτό η ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία μπορεί να προσφέρει σημαντικές υπηρεσίες στην κλασική φιλολογία, αφού έχει διαλευκανθεί η ετυμολογική ιστορία μιας λέξης της γλώσσας, πράγμα που από μόνη της η κλασική φιλολογία αδυνατεί να κάνει.

5.2. Η οικογένεια των λέξεων που παράγονται από τη ρίζα *$h_2$ag'- της ινδοευρωπαϊκής παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την προσέγγιση που ακολουθούμε. Με το θέμα αυτό ασχολήθηκε ο Anttila (2000· βλέπε και 2001) σε ένα σημαντικό έργο στο οποίο εφαρμόζεται αυτό που αποκαλούμε γλωσσοφιλολογική ανάλυση. Ο Anttila αντιμετωπίζει την ετυμολογία ως μια άσκηση πάνω στην κοινωνικο-πολιτισμική και γλωσσική αποκατάσταση. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το έργο κινείται σε ένα χώρο τον οποίο θα χαρακτηρίζαμε ως «γλωσσοπολιτισμική ετυμολογική παλαιοντολογία» ή διαφορετικά «ερμηνευτική ετυμολογία»[11], καθώς δεν αρκείται στην επισήμανση των ετυμολογικών εξισώσεων και αντιστοιχιών αλλά επεκτείνεται και σε ζητήματα πολιτισμικής (προ)ιστορίας, όσον αφορά τις σχέσεις και προεκτάσεις της εν λόγω ρίζας και των παραγώγων της στις διάφορες ινδοευρωπαϊκές (και μη) γλώσσες. Για να επιτευχθεί αυτό, ο Anttila ακολουθεί μια διεπιστημονική προσέγγιση εκμεταλλευόμενος σχετικές πληροφορίες και εφαρμόζοντας θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία που προσφέρουν συγγενείς επιστήμες όπως η ιστορία, η φιλολογία, η ιστορικοσυγκριτική γλωσσολο-

---

10. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει μια φρυγική επιγραφή, ίσως προερχόμενη από τον τάφο του βασιλιά Μίδα, όπου απαντούν πλάι πλάι οι λέξεις lavagtaei (*λαϝαγέτῃ*) και wanaktei (*ἄνακτι*). Η επιγραφή έχει ως εξής (βλ. Hajnal 1998: 65, ο οποίος επιχειρηματολογεί και κατά της ιδέας ελληνικού δανείου στη φρυγική): M-01a ates: arkiaevais : akenanogavos : midai : lavagtaei : vanaktei : edaes "Ο 'Ατης κατασκεύασε [το μνήμα] για τον Μίδα, τον λα(*F*)αγέτα και τον άνακτα". Πρβλ. και τα φρυγικά ανθρωπωνύμια *Ουαναξος*, *Ουαναξων* ή *Ουαναξιων* κ.ά., τα οποία σχηματίζονται με βάση τη λέξη *vanak(t)s, ένα ενδιαφέρον προϊστορικό ελληνο-φρυγικό ισόγλωσσο(!).

11. Βλέπε και Diebold (1987: 52), ο οποίος διευκρινίζει ότι με τον όρο αυτό (interpretive etymology) εξετάζονται ολόκληρες σειρές ετυμολογικά συγγενών όρων από τις διάφορες γλώσσες της οικογένειας προκειμένου να διαπιστωθεί εάν η ετυμολογική συγγένεια οδηγεί και σε αντίστοιχη πολιτισμική αποκατάσταση. Στη συνέχεια, με βάση αυτή την πρωτοσημασία εξετάζεται εάν ειναι δυνατή η διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με τα χαρακτηριστικά της προϊστορικής γλωσσικής κοινότητας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γία, η σημειωτική και ερμηνευτική. Η στόχευση είναι να επιτευχθεί «ερμηνευτική συναισθησία» (hermeneutic empathy), δηλαδή η εσωτερική συνοχή και κατανόηση στην ερμηνευτική δυνατότητα, έτσι ώστε να ανακατασκευασθεί το παρελθόν και να υπογραμμισθούν η πολιτισμική συνέχεια και η συνάφεια του παρελθόντος με το παρόν. Με τον τρόπο αυτό είναι δυνατό να γίνει ο σημερινός αναγνώστης και ερμηνευτής και ταυτόχρονα κοινωνός αυτού του παρελθόντος. Και αυτό είναι, τουλάχιστο στη θεωρία, το έργο της φιλολογικής ερμηνείας[12].

Όπως είπαμε, στο επίκεντρο της μελέτης είναι η ΙΕ ρίζα *$h_2$ag'- και ένα πλήθος παραγώγων στην αρχαία ελληνική και σε άλλες γλώσσες, καθώς και μια σειρά συναφών ζητημάτων. Θα περιορισθούμε μόνο στη σταχυολόγηση των, κατά την κρίση μας, σημαντικότερων ευρημάτων, που είναι η προέλευση και η σημασία των λέξεων *ἀγών* και *ἀγαθός*. Και οι δύο αυτές λέξεις ετυμολογούνται ως παράγωγες της ρίζας *$h_2$ag'-. Η λέξη *ἀγών* (με τη σημασία "αγώνες") είναι αρχικά ο πληθυντικός ενός αμάρτυρου ουδέτερου ουσιαστικού **ἄγα* (από *$h_2$ag'n̥-). Ο ενικός της λέξης εντοπίζεται στο επίρρημα *ἄγα-* "πολύ, υπερβολικά", π.χ. *ἀγακλυτός* κλπ., και ο σχηματισμός αυτός ενισχύεται από την αναλογική σχέση που έχει τη μορφή : *χειμών* : *χεῖμα* = *αγών* : **αγα*. Είναι πολύ πιθανό το προελληνικό **αγα* να είχε διττή σημασία "οδήγηση" και "άγημα" (δηλαδή ομάδα ανθρώπων όπως αυτή που αποτελείται από τα μέλη του οίκου), επικεφαλής του οποίου είναι ο *ἀγός* (πρβλ. Finley 1978). Φυσικά, της ίδιας ετυμολογίας είναι και το ρ. *ἄγω* και πολλά άλλα συγγενικά από άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, τα οποία ως παράλληλες περιπτώσεις στηρίζουν την παραπάνω ανάλυση.

Η λέξη *ἀγαθός* από την άλλη μεριά αναλύεται ως *$h_2$ag'n̥-dhh$_1$-o-s, δηλαδή το ουσιατικό **αγα* και τη μηδενική βαθμίδα της ρίζας *dheh$_1$- "θέτω", επομένως με σημασία "αυτός που προστατεύει ή που οδηγεί την **αγα*", μια σημασία που φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τη χρήση της λέξης στον Όμηρο, όπου οι *ἀγαθοί* είναι ακριβώς μια τέτοια τάξη ανθρώπων: είναι οι αρχηγοί της κοινωνικής (και στρατιωτικής) ομάδας, που όπως είδαμε εκφράζεται με τη λέξη **αγα*, και οι θεματοφύλακες των αξιών αυτής της ομάδας[13]. Και σε μια ηρωική και νομαδική κοινωνία, όπως ήταν η κοινωνία των ινδοευρωπαίων, μια από τις πρωταρχικές έγνοιες του ήρωα-ηγέτη ήταν η εξασφά-

12. Οι προθέσεις του Anttila υποδηλώνονται και στον ενδεικτικό τίτλο του έργου αυτού: *Greek and Indo-European etymology in action*, δηλαδή μία προσέγγιση στην ετυμολογική (διάβαζε: γλωσσοφιλολογική) ανάλυση «εν δράσει», ακριβώς αυτό που παραπάνω αποδώσαμε στην ελληνική με τον όρο «ερμηνευτική συναισθησία».

13. Για τη διαχρονική χρήση της λέξης *ἀγαθός* και συναφείς έννοιες στην αρχαία Ελλάδα βλέπε Adkins (1960 και 1972).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λιση των μέσων επιβίωσης, ιδιαίτερα η απόκτηση και η προστασία των κοπαδιών των βοοειδών.[14] Στο πλαίσιο αυτό μπορεί να εξηγηθεί και η σημασιολογική εξέλιξη της ετυμολογικά συγγενούς λέξης *ἀγέλη*, η οποία σήμαινε αρχικά "κοπάδι βοοειδών" (η κυριολεκτική σημασία είναι "η οδήγηση της **αγα*" από **αγα+ ἐλ(-άω, -αύνω)*) και αργότερα "ομάδα νέων" (στη Σπάρτη και στην Κρήτη), αν και η σειρά προτεραιότητας εδώ θα μπορούσε να είναι η αντίστροφη, δηλαδή αρχικά να αναφέρεται η λέξη στην ομάδα νεαρών πολεμιστών και αργότερα να επεκταθεί η σημασία και σε αγέλες ζώων, ιδιαίτερα βοοειδών.

Είναι ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι τα παράγωγα της ρίζας $*h_2ag'$-, τόσο στην ελληνική όσο και στις άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, κινούνται στους σημασιολογικούς χώρους της κτηνοτροφίας, της κοινωνικής/πολεμικής οργάνωσης και της θρησκευτικής ορολογίας. Ένας σύντομος κατάλογος περιλαμβάνει μεταξύ των άλλων τις λέξεις της ελληνικής: *ἄγω, ἀγαθός, ἀγών, ἀγός, ἀγήνωρ, -αγρος (π.χ. Μελέαγρος), ἄγαν ἀγα-, ἄγμα, ἀγή, ἀγέλη, ἀγρός, ἀγέρωχος, ἀγανός, ἄνωγα, ἄγε* (μόριο), *ἀγάπη*[15], *ἀγαπάζω, ἄγος, ἄγνος, ἄγαμαι, ἄγη, ἀγαυός, ἀγάλλω, ἀγανακτέω* και πολλές άλλες. Καθώς η έρευνα είναι ετυμολογική, είναι φυσικό το συγκριτικό υλικό να είναι εξίσου πλούσιο όπως πλούσιο είναι ενισχυτικό υλικό χωρίς ετυμολογική σχέση με τις παραπάνω λέξεις αλλά που παρέχει τυπολογικά παράλληλες και αντίστοιχες περιπτώσεις τόσο από την ελληνική όσο και από άλλες πολλές ινδοευρωπαϊκές και μη ινδοευρωπαϊκές γλώσσες.

---

14. Η σημασία των βοοειδών (και άλλων κατοικίδιων μεγαλόσωμων ζώων) στην ινδοευρωπαϊκή κοινωνία είναι γνωστή και φαίνεται, μεταξύ άλλων, και από τη σημασιολογική εξέλιξη των σχετικών όρων από αρχική σημασία "βοοειδή" στη σημασία "πλούτος" κ.τ.ό., π.χ. από IE *peku- "(μεγάλο) θηλαστικό ζώο, βοοειδές" στο λατ. pecu, pecus ("βοοειδή" αλλά και pecūnia "χρήματα, πλούτος", pecūlium "περιουσία", αρχ. γερμ. fihu,αρχ. νορβ. fē, αρχ. αγγλ. feoh (>νέα αγγλ. fee), γοτθ. faihu, παντού με τη σημασία "βοοειδή, (κινητή) περιουσία, χρήματα". Παρόμοια εξέλιξη έχουμε και σε άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες με παρόμοιους όρους (βλέπε Benveniste 1969 I: 47-61 και Mallory & Adams 1997: 23). Το ίδιο παρατηρούμε στη λέξη *πρόβατον* της ελληνικής, η οποία σχετίζεται ετυμολογικά με τη λέξη *πρόβασις* ('Ομ.+), με τη σημασία "κινητή περιουσία" αλλά και "πρόβατο", σε αντίστιξη προς την ακίνητη παριουσία, *κειμήλια* ή *κτήματα* (βλέπε Benveniste 1969 I: 37-45).

15. Η λέξη, σύμφωνα με τον Anttila, ετυμολείται ως $*h_2agn̥-ph_2-ā$, όπου το $-ph_2-$ είναι η μηδενισμένη μορφή της ρίζας *pā(s)-/*pā(y)-/*pī- "φυλάσσω, προστατεύω, παρακολουθώ", και αναφέρεται στην ευθύνη και επιμέλεια του μοναχογιού απέναντι στην οικογένεια και τον οικογενειακό θεσμό. Ως μοναδικός κληρονόμος, έχει επίσης την ευθύνη να εκπροσωπήσει επάξια την ομάδα του (οικογένεια ή ευρύτερη ομάδα: **αγα*) στις επαφές με άλλες ομάδες, διασφαλίζοντας τα συμφέροντά της, αναδεικνυόμενος έτσι σε επίλεκτο και ηγετικό μέλος της (*ἀγαπητός*) (βλέπε Anttila 2000: 82-94).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όπως υπογραμμίζει με ιδιαίτερη έμφαση ο Anttila, τόσο στον υπότιτλο όσο και στην κατακλείδα του άρθρου (2001), μια τέτοια γλωσσοφιλολογική προσέγγιση έχει ευεργετικά αποτελέσματα για τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας. Λέει ο Anttila (σελ. 202): "Παραπάνω είδαμε (σε λίγα επίλεκτα παραδείγματα) ότι η σπουδαιότητα της ελληνικής γλώσσας αναδεικνύεται με τον καλύτερο τρόπο, όταν συνεξετάζεται μαζί με τις άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες". Αυτή η αντίληψη πηγάζει από τη σταθερή θέση του ερευνητή ότι το μέρος πρέπει να εντάσσεται στο όλον προκειμένου να γίνει κατανοητή η ιστορία του. Η απλή λέξη ως μονάδα πρέπει να εντάσσεται στο συνολικό πλαίσιο του καταστασιακού περιβάλλοντος του κειμένου, της γλώσσας ή της γλωσσικής οικογένειας, όπου η σημασία της είναι αποτέλεσμα της χρήσης της ή, διαφορετικά, είναι αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης με τα δεδομένα της πραγματικής χρήσης της γλώσσας.

5.3. Η πρώτη θεμελιώδης αρχή της συγκριτικής μοθόδου είναι η φωνητική και σημασιολογική ομοιότητα που παρατηρείται ανάμεσα σε λέξεις των υπό σύγκριση γλωσσών. Με αφετηρία αυτή την ομοιότητα γίνονται τα επόμενα βήματα προκειμένου η απλή εμπειρική ομοιότητα να μετατραπεί σε κανονική, συστηματική και επαναλαμβανόμενη αντιστοιχία. Αυτή η διαδικασία απαιτεί αιτιολόγηση τόσο των ομοιοτήτων όσο κυρίως των παρεκκλίσεων και των διαφορών. Και αυτό είναι το ζητούμενο στη σωστή σύγκριση, καθώς οι επιφανειακές ομοιότητες δεν αποτελούν πάντοτε ασφαλές κριτήριο για ετυμολογική σχέση ανάμεσα σε τέτοιες λέξεις. Το επόμενο παράδειγμα αναφέρεται ακριβώς σε μια τέτοια περίπτωση.

Οι λέξεις *θεός* της ελληνικής και deus της λατινικής παρουσιάζουν μια τέτοια ομοιότητα ως προς τη μορφή και σύμπτωση ως προς τη σημασία, ώστε η ετυμολογική τους συσχέτιση να φαίνεται αυτονόητη και εύκολη. Μόλις προσθέσουμε στη διαδικασία της σύγκρισης τους αρχαιότερους τύπους από τις δύο γλώσσες, δηλαδή το μυκηναϊκό τύπο te-o (φωνητικά /tʰehós/) και την αρχαϊκή λατινική λέξη deivos, αρχίζουμε να διαπιστώνουμε τις πρώτες διαφορές και η αρχική βεβαιότητα για τη σχέση κλονίζεται. Εάν προστεθεί η γνώση μας για την ιστορική φωνολογία της κάθε γλώσσας, οι δυσκολίες της εξίσωσης γίνονται σχεδόν ανυπέρβλητες. Κατά πρώτον, οι αρκτικοί φθόγγοι *θ-* και d- στις δύο λέξεις δεν μπορούν να αναχθούν σε κάποιον κοινό φθόγγο της πρωτογλώσσας στο συγκεκριμένο περιβάλλον. Το *θ-* της ελληνικής προέρχεται από IE *dh, όχι όμως και το λατινικό d-, καθώς ο φθόγγος *dh της ινδοευρωπαϊκής θα έδινε στη λατινική στην αρχή της λέξης f-, όπως στοιχειοθετείται από πολλά παρόμοια παραδείγματα, π.χ. από τη ρίζα *dhē παίρνουμε ελλ. *θη/θε- (τίθημι/τίθεμεν)* και λατ. facio· από IE *dhūmos έχουμε ελλ. *θῦμός*, λατ. fūmus κ.ά. Αντίστοιχα, ένα *d της ινδο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ευρωπαϊκής θα εξηγούσε το d- της λατινικής λέξης, όχι όμως το θ- της ελληνικής, το οποίο προέρχεται από το *dh. Κατά συνέπεια, η ετυμολογική συσχέτιση καταρρέει. Όπως είναι γενικά παραδεκτό, οι δύο λέξεις έχουν δύο εντελώς διαφορετικά έτυμα: η λέξη deus προέρχεται από IE *dieu- "φως", (από όπου και ελλ. *Ζεύς, ΔιFός)*, η λέξη *θεός* από IE *$dheh_1$-s- (ίσως αρχικά από ρίζα *$dheh_1$- "θέτω, φτειάχνω"). Η ομοιότητα των δύο λέξεων είναι μόνο επιφανειακή και καθαρά μια ιστορική σύμπτωση, χωρίς να βασίζεται σε συστηματικές αντιστοιχίες, και δεν μπορεί να στηρίξει ετυμολογική σχέση ανάμεσά τους. Και στην περίπτωση αυτή ένας ιδιαίτερα σημαντικός όρος για την ελληνική και τη λατινική γλώσσα και φιλολογία παίρνει τη σωστή του θέση χάρη στη μεθοδική και συστηματική ανάλυση που προσφέρει η συγκριτική γλωσσολογία.

Μπορούμε να επαναλάβουμε εδώ τα λόγια του Antoine Meillet (1967:54) ο οποίος έγραφε σε σχέση με τα κριτήρια της ετυμολογικής απόδειξης: "'Οποια κι αν είναι η γλώσσα, μια ετυμολογία θεωρείται αποδεδειγμένη μόνο εφόσον μια σειρά από συμφωνίες θεμελιώνει ότι οι ομοιότητες των συγκρινόμενων λέξεων δεν οφείλονται σε σύμπτωση". Με άλλα λόγια, η ετυμολογική διαδικασία, όπως και κάθε γενετική και ιστορική διαδικασία, δεν επιτυγχάνεται με βάση ομοιότητες, αλλά με βάση συστηματικές και επαναλαμβανόμενες αντιστοιχίες. Η έννοια της αντιστοιχίας είναι αποτέλεσμα κανονικοτήτων, σε αντίθεση με την ομοιότητα η οποία μπορεί να οφείλεται και σε κανονικότητες αλλά να είναι και αποτέλεσμα άλλων παραγόντων, π.χ. δανεισμού ή σύμπτωσης.

6. Παραδοσιακή ποιητική γλώσσα. Τα αρχαιότερα έργα της ποιητικής παράδοσης των ινδοευρωπαίων είναι συνθέσεις συγκεκριμένων συνθετών, επώνυμων ή ανώνυμων και αγνώστων, οι οποίοι λειτουργούν με βάση τις τεχνικές και τις προδιαγραφές της προφορικής παράδοσης. Ο προφορικός χαρακτήρας των έργων επιβάλλει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία αποτελούν βοηθητικούς μηχανισμούς και ειδικές μνημοτεχνικές για τον προφορικό συνθέτη. Μεταξύ αυτών είναι οι λογότυποι, οι τυπικές σκηνές, τα παραδοσιακά επίθετα, το μέτρο και άλλα. Οι λογότυποι ανήκουν στο παραδοσιακό οπλοστάσιο του συνθέτη και, εκτός από βοηθητικά στοιχεία, συμπυκνώνουν σε λίγες λέξεις σημαντικές έννοιες, πεποιθήσεις και αντιλήψεις της κοινωνίας. Οι λογότυποι είναι το όχημα έκφρασης και ο μηχανισμός διατήρησης της «ιδεολογίας» των λαών-φορέων των γλωσσών αυτών. Εκφράζουν αυτό που ο Watkins ονομάζει *θ ε μ α τ ι κ ή*, δηλαδή εννοιολογικές θεματικές και μοτίβα της ποιητικής γλώσσας. Γι' αυτό το λόγο, συνήθως, είναι αρχαϊκά κατάλοιπα και ως προς τη μορφή (τη γλώσσα) και ως προς το περιεχόμενο (τη σημασία),

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και αποτελούν πολύτιμες πηγές πληροφοριών γι' αυτούς τους δύο χώρους[16].

Όσον αφορά την κατανόηση πολλών άγνωστων μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα πτυχών της σύνθεσης των ομηρικών επών, οι συγκριτικές μαρτυρίες έδωσαν σειρά απαντήσεων, όπως είναι ο χαρακτήρας, ο ρόλος και η λειτουργία του λογότυπου, τα παραδοσιακά επίθετα, η μετρική οργάνωση, οι τυπικές σκηνές και πολλά άλλα. Στη μελέτη όλων αυτών η γλωσσική ανάλυση των κειμένων κατέχει κεντρική θέση. Αυτές οι συγκριτικές μελέτες έδωσαν καινούργια ώθηση και άνοιξαν καινούργιες προοπτικές στην αναζήτηση συγγενών ποιητικών πρωτο-τύπων στις ποιητικές παραδόσεις των επιμέρους ινδοευρωπαϊκών φιλολογιών. Η ελληνική ποιητική παράδοση, για παράδειγμα, υπό τη νέα συγκριτική θεώρηση μπορεί να κατανοηθεί καλύτερα, καθώς εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συγγενών ποιητικών παραδόσεων, στις οποίες απαντούν παρόμοιες τεχνικές σύνθεσης, παρατηρούνται παραδοσιακά μυθοποιητικά μοτίβα, μαρτυρούνται κοινά πολιτισμικά πρότυπα και διασώζονται πολύτιμες πληροφορίες για την παραδοσιακή γλώσσα. Η ιστορικοσυγκριτική γλωσσοφιλολογική μέθοδος καταπιάνεται και με τη μελέτη των τυπικών χαρακτηριστικών και των στοιχείων της προσωδιακής οργάνωσης των κειμένων, ιδιαίτερα των ποιητικών κειμένων, είτε της αρχαιότητας είτε νεότερων περιόδων. Η νεότερη έρευνα για το θέμα αυτό είναι εμφανώς επηρεασμένη και πολλαπλώς ωφελημένη από τις παρατηρήσεις και τα πορίσματα της σχολής της προφορικής σύνθεσης, αλλά και από τις διαφωτιστικές τεκμηριώσεις της συγκριτικής προσέγγισης.

6.1. Εκτός από απλές λέξεις, είναι δυνατή η αποκατάσταση πιο σύνθετων γλωσσικών ενοτήτων. Τέτοια στοιχεία είναι απολιθωμένες στερεότυπες φράσεις και λογότυποι. Μέσα από τη μελέτη αυτών των λογοτύπων μπορούμε να κατανοήσουμε και στοιχεία μυθολογικού, θρησκευτικού, θεσμικού, νομικού κλπ. περιεχομένου, με άλλα λόγια πολιτισμικό υλικό. Αυτή η διαδικασία σύνθετης λεξικής οργάνωσης καθιστά δυνατό το πέρασμα από το επίπεδο των λέξεων και των σημαινομένων τους στο επίπεδο της συγκριτικής ανάλυσης μυθολογικών και θεσμικών μοτίβων και στην ανασύνθεση σημασιολο-

---

16. Στη διαλεύκανση πολλών από τα παραπάνω χαρακτηριστικά και της λειτουργίας τους στην προφορική ποιητική δημιουργία, όπως είναι το ομηρικά έπη και άλλα έργα της ινδοευρωπαϊκής φιλολογικής παράδοσης, συνετέλεσαν οι πρωτοποριακές συγκριτικές έρευνες του Milman Parry (πρβλ. τη συλλογή μελετών του 1971) και του Albert Lord (πρβλ. 1960). Η απήχηση των έργων αυτών ήταν πολύ μεγάλη και δεν περιορίσθηκε στα ομηρικά έπη, καθώς έθεσε τα θεμέλια μιας ξεχωριστής σχολής σκέψης και ανάλυσης στο χώρο της λογοτεχνικής κριτικής, αυτής της προφορικής σύνθεσης. Για μια συνολική πρόσφατη αποτίμηση αυτών των προσεγγίσεων, βλέπε τα σχετικά κεφάλαια στο *New companion to Homer* (Morris, I. & B. Powell, eds., Leiden-New York-Köln 1997).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γικών αρχετύπων ευρύτερου πραγματολογικού χαρακτήρα, με τελική αναγωγή στην περίοδο της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής [17].

Όπως είπαμε νωρίτερα, οι λογότυποι ανήκουν στο παραδοσιακό οπλοστάσιο του προφορικού συνθέτη ως βοηθητικά στοιχεία και μηχανισμοί και συμπυκνώνουν σε λίγες λέξεις σημαντικές έννοιες, πεποιθήσεις και αντιλήψεις της κοινωνίας. Θα αναφερθούμε συνοπτικά στη συνέχεια σε ένα τέτοιο παράδειγμα.

Η φράση της ελληνικής *ὄνομα τίθεσθαι* απαντά σε ετυμολογικά αντίστοιχες και σημασιολογικά ταυτόσημες φράσεις σε πολλές άλλες γλώσσες της ινδοευρωπαϊκής, μεταξύ αυτών στις εξής: σκρτ. nā́ma dhā-, λατ. nomen indō και nomen faciō, χεττ. laman dai-, σε όλες τις γλώσσες με τη σημασία "θέτω/φτειάχνω όνομα". Τα ίδια συστατικά απαντούν και στα σύνθετα ελλ. *ὀνομαθέτης* και σκρτ. nāmadheya, που αναφέρεται στο θεσμό και στην τελετή της ονοματοθεσίας στην αρχαία Ινδία, ίσως και συνολικά στην ινδο-ευρωπαϊκή κοινωνία. Ο ινδοευρωπαϊκός λογότυπος αποκαθίσταται ως *(h_3)nom$_{\mathring{n}}$ dheh$_1$-. Σε ορισμένες γλώσσες παρατηρείται μερική λεξική αντικατάσταση στο συνδυασμό αυτό, αλλά με διατήρηση της σημασίας και της χρήσης. Έτσι, στη γοτθική έχουμε τη χρήση της λέξης «όνομα» με το ρήμα satjan και στην αρχαία αγγλική το ρήμα settan "θέτω" ή το ρήμα scyppan "φτειάχνω, κατασκευάζω". Βλέπουμε εδώ ότι το ίδιο εννοιολογικό περιεχόμενο εκφέρεται με ελαφρώς παραλλαγμένα γλωσσικά μέσα. Αυτό όμως δεν μας εμποδίζει να χρησιμοποιήσουμε το υλικό αυτό στην αποκατάσταση για την ινδοευρωπαϊκή κοινωνία του θεσμού της ονοματοθεσίας.

Η μελέτη του παραπάνω συντάγματος μέχρι στιγμής περιορίζεται στη μορφή, αλλά δεν ασχολείται με τη σημασία και τη χρήση που έχει στις γλώσσες όπου απαντά. Όμως, η γλώσσα δεν είναι μόνο μορφή· είναι και περιεχόμενο, και ο γλωσσολόγος οφείλει να προχωρήσει και σε αυτό το σκέλος. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να ενταχθεί η φράση στα συγκεκριμένα συγκείμενα χρήσης και να διερευνηθούν όλες οι επιμέρους κύριες και δευτερεύουσες εφαρμογές της στα διάφορα κείμενα στα οποία απαντά. Αυτό το συγκείμενο είναι η ονοματοδοτική (και ονοματοθετική) πρακτική των αρχαίων ινδοευρωπαίων, δηλαδή ο θεσμός της ονοματοδοσίας. Θα παραλείψουμε τις λεπτομέρειες, αφού εξετάζονται πιο αναλυτικά σε άλλη μελέτη μας (π.χ. 1995 και 1997: 105-116)[18]. Θα περιορισθούμε σε μια σύντομη αναφορά στα χαρακτηριστικά αυτού του θεσμού. Στην όλη πράξη και τη διαδικασία εμπεριέχεται

17. Για κάποιες λεπτομέρειες για το χαρακτήρα, τα χαρακτηριστικά και την αρχιτεκτονική δομή της ποιητικής γλώσσας των ινδοευρωπαίων, καθώς και για την σχετική βιβλιογραφία, βλέπε Γιαννάκης (2005: 297-327).

18. Βλέπε επίσης Hahn (1969), Ivanov (1981) και Pinault (1982).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ένας ξεχωριστός συμβολισμός, που διευκολύνεται και από τη διττή σημασία της ρίζας *dheh$_1$- (1) "θέτω" και (2) "φτειάχνω": πρώτον η εναπόθεση του παιδιού στα πόδια (και πιο συγκεκριμένα στα γόνατα) του πατέρα ή άλλου άρρενος μέλους της οικογένειας, δεύτερον η δημιουργία του ονόματος και τρίτον η ονοματοδοσία η ίδια. Ο συμβολισμός εντοπίζεται στο εξής: το πρώτο στάδιο (εναπόθεση στα γόνατα) σηματοδοτεί την αποδοχή και αναγνώριση εκ μέρους του πατέρα του παιδιού ως νόμιμου μέλους της οικογένειας, και ταυτόχρονα μεταβίβαση δύναμης και αναπαραγωγικής ικανότητας από τον πατέρα στο παιδί ώστε να συνεχισθεί το οικογενειακό όνομα και να διασφαλισθεί η επιβίωση της οικογένειας· τέλος, η κατασκευή ενός κατάλληλου ονόματος και απόδοσή του στο παιδί το λυτρώνει από την ανωνυμία και το προστατεύει από όλους τους κινδύνους που συνεπάγεται η ανωνυμία. Το παιδί αποκτά ουσιαστική υπόσταση, και «μετρά» πλέον ως μέλος της οικογένειας και της κοινότητας, συνεχίζοντας παράλληλα την οικογενειακή παράδοση. Αυτή η παράδοση βρίσκεται συμπυκνωμένη στη μυθοποιητική γλωσσική φόρμουλα *(h$_3$)nom$_{\mathring{n}}$ dheh$_1$- και στις παραλλαγές της στις διάφορες γλώσσες.

Εκείνο που κάναμε εδώ είναι να εντάξουμε τη φράση της ελληνικής *ὄνομα τίθεσθαι* στο ευρύτερο διαγλωσσικό και πολιτισμικό περιβάλλον, προσθέτοντας στην εξέταση συγκριτικό υλικό από άλλες συγγενείς γλώσσες και παραδόσεις, συμπληρώνοντας σταδιακά την εικόνα στην οποία αντανακλάται ένας πανάρχαιος θεσμός. Αυτή η διαδικασία κατέστη δυνατή μόνο μέσα από τη συγκριτική γλωσσοφιλολογική εξέταση του σχετικού υλικού. Το τελικό αποτέλεσμα δικαιώνει την προσπάθειά μας: η ελληνική φράση είναι σημαντική, αλλά όχι μοναδική· έχει πολλούς συγγενείς σε μορφή, περιεχόμενο και λειτουργία σε άλλες γλώσσες. Για το τι κερδίζουν φιλολογία και γλωσσολογία από αυτή τη συνεύρεση των δύο κλάδων και από το άνοιγμα των συνόρων δεν χρειάζεται περισσότερη επιχειρηματολογία. Και αυτή είναι η συνεισφορά της συγκριτικής γλωσσολογικής ματιάς στα κλασικά κείμενα, μια ματιά, θέλουμε να πιστεύουμε, απαραίτητη σήμερα και πολλά υποσχόμενη.

7. *Η έννοια της διεπιστημονικότητας.* Η σύγκριση προϊστορικών γλωσσών συνεπάγεται και τη σύγκριση προϊστορικών κοινωνικών συμβάσεων. Μέσα από την αποκατάσταση του σημασιολογικού και του εννοιολογικού λεξικού της πρωτογλώσσας διαμορφώνουμε μια γενική εικόνα της ιστορικής παρουσίας, της δράσης και του πολιτισμού ενός λαού. Η διαδικασία αυτή, που καθιερώθηκε από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα με τις εργασίες των Adolphe Pictet, Adalbert Kuhn και κυρίως με το εξαιρετικής ποιότητας έργο των Victor Hehn και Otto Schrader, είναι γνωστή ως γλωσσο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λογική ή γλωσσοπολιτισμική παλαιοντολογία[19]. Η γλωσσοπολιτισμική παλαιοντολογία είναι, μαζί με την ετυμολογία, η πιο σύνθετη διαδικασία αποκατάστασης, για την οποία επιστρατεύεται το σύνολο των δυνατών προσεγγίσεων και συμπράττουν όλοι οι εμπλεκόμενοι επιστημονικοί κλάδοι. Με τη βοήθεια της γλωσσοπολιτισμικής παλαιοντολογίας είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της ινδοευρωπαϊκής κοινωνίας, τα οποία μπορούν να συνοψισθούν στην παρακάτω περιεκτική και μεστή περιγραφή που δίνει η Marija Gimbutas (1974: 293): "Μια πατριαρχική κοινωνία, σύστημα (κοινωνικών) τάξεων, ύπαρξη μικρών φυλετικών ομάδων με επικεφαλής πανίσχυρους φύλαρχους, μια κατά κύριο λόγο κτηνοτροφική οικονομία, συμπεριλαμβανομένης της εκτροφής του αλόγου και της καλλιέργειας φυτών, αρχιτεκτονικά στοιχεία όπως μικρές υπόγειες ή ισόγειες κυκλικές καλύβες από ξύλινες δοκούς, μικρές εγκαταστάσεις (=χωριά) με ισχυρά οχυρωμένες ακροπόλεις, ακατέργαστα άχρωμα πήλινα αγγεία διακοσμημένα με εγχαράξεις ή στίγματα, θρησκευτικά στοιχεία μεταξύ των οποίων οι θεοί Ουρανός, Ήλιος και Κεραυνός, αλογοθυσίες και πυροτελετουργίες".

Είναι καταπληκτικό το γεγονός ότι κάθε λέξη και κάθε φράση στην παράγραφο αυτή αντιστοιχίζεται με ένα κοινό αποκατεστημένο λέξημα της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής. Τα γλωσσικά δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ινδοευρωπαϊκή κοινωνία θα πρέπει να διακρίνονταν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, από τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Σε αυτό το συμπέρασμα μας έχει οδηγήσει η διαδικασία της συγκριτικής μεθόδου σε συνδυασμό με όλες τις βοηθητικές επιστήμες, όπως είναι η γλωσσολογία, η αρχαιολογία, η φιλολογία, η μυθολογία κλπ.[20]

Όπως τονίσαμε και στην αρχή της μελέτης, η φιλολογία είναι από τη φύση της ένας διεπιστημονικός κλάδος στον οποίο εμπλέκονται πολλοί συναφείς επιστημονικοί κλάδοι, όπως είναι η ιστορία, η γλωσσολογία, η αρχαιολογία, η εθνολογία, η θρησκειολογία, κλπ. "Η έννοια της διεπιστημονικότητας είναι μια δυναμική έννοια και εκφράζει μια ανοικτή, πολύπλευρη και πολυεπίπεδη σχέση συνάρθρωσης των γλωσσικών φαινομένων με γεγονότα και συμβάντα από τον περιβάλλοντα χώρο, είτε αυτός είναι το κοινωνικό γίγνεσθαι, ιστορικές εξελίξεις ή γεγονότα πολιτισμού. Επιπλέον, η διεπι-

---

19. Για λεπτομέρειες για το θέμα αυτό καθώς και για βιβλιογραφική ενημέρωση, βλέπε Γιαννάκης (2005: 169-193).

20. Πρέπει να τονισθεί ότι η άποψη αυτή για το χαρακτήρα του πολιτισμού των ινδοευρωπαίων ούτε τόσο καινούργια είναι αλλά ούτε συγκεντρώνει πλήρη ομοφωνία των ειδικών. Αποτελεί, ωστόσο, την κυρίαρχη και κοινώς αποδεκτή άποψη των τελευταίων δεκαετιών.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στημονικότητα είναι ο χώρος ή σωστότερα η διαδικασία αλληλοτροφοδότησης και αμοιβαίας μετάγγισης ιδεών, αντιλήψεων, τεχνικών και επιτευγμάτων του συνόλου της ανθρώπινης δράσης στο πνευματικό, το τεχνολογικό και εν γένει επιστημονικό επίπεδο. Στο συναπάντημα όλων αυτών των επιμέρους δράσεων του ανθρώπου και της κοινωνίας, η φιλολογία αποτελεί κοινή συνισταμένη έκφραση της δυναμικής της διεπιστημονικότητας" (Γιαννάκης 2005: 273-74).

Βέβαια, πρέπει να σημειώσουμε ότι κατά τις τλευταίες δεκαετίες παρατηρείται ένας κατακερματισμός του ενιαίου αυτού χώρου με την υπερεξειδίκευση και την διοικητική και ουσιαστική κατάτμηση των παλαιών ενιαίων Φιλοσοφικών Σχολών (κάτι που συνέβη όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά σε όλον τον κόσμο, ή σχεδόν σε όλον τον κόσμο). Ωστόσο πιστεύουμε ότι είναι ανάγκη να ξαναβρεί η φιλολογία τον διεπιστημονικό της χαρακτήρα και τον «παλιό καλό εαυτό» της, ένα εγχείρημα αναγκαίο αλλά όχι ιδιαίτερα εύκολο[21]. Το στενά ατομικό φαίνεται να ανάγεται σε γενικό και κυρίαρχο, ομολογουμένως μια εγωιστική και αυτοκαταστροφική για τα κλασικά γράμματα συμπεριφορά εκ μέρους των εργατών της φιλολογίας. Τα μηνύματα προς την κατεύθυνση αυτή χαρακτηρίζονται από μια «συγκρατημένη αισιοδοξία», αν και ελλοχεύει ο κίνδυνος του άλλου άκρου με όλες τις σύγχρονες εκδοχές της φιλολογίας και τα μετανεωτερικά ρεύματα και τις «πολιτικά ορθές» προσεγγίσεις ου χαρακτηρίζουν πολλές επιλογές πολιτικών ηγεσιών και διοικήσεων των πανεπιστημίων σήμερα.

Από την οπτική του συγκριτικού γλωσσολόγου, και ιδιαίτερα της ινδοευρωπαϊκής φιλολογικής παράδοσης, θεωρούμε πρότυπα αυτής της διεπιστημονικής γλωσσοφιλολογικής πρακτικής έργα όπως τα παρακάτω: α) Το πρωτότυπο και εμπνευσμένο έργο των Gamkrelidze & Ivanov *Indo-European and the Indo-Europeans* (Τιφλίδα 1984 = Βερολίνο & Νέα Υόρκη 1995),

---

21. Όταν λέμε ότι η φιλολογία πρέπει να βρει τον «παλιό καλό εαυτό» της δεν εννοούμε ότι πρέπει να επιστρέψει πίσω σε κάποια άλλη υποτιθέμενη ιδανική εποχή όπου οι φιλολογικές σπουδές ήταν σε άνθηση ή κατά την οποία γενικά οι ανθρωπιστικές σπουδές είχαν μια άλλη εκτίμηση. Μάλλον το αντίθετο επιβάλλεται να γίνει, δηλαδή να μεταφραστούν τα μηνύματα της φιλολογίας στη γλώσσα του σήμερα και του αύριο, το περιεχόμενό τους να συνδεθεί με τις ανάγκες και τις προσδοκίες του σημερινού ανθρώπου-πολίτη του κόσμου, να αποδειχθεί και να αναδειχθεί η σχέση και η σημασία των έργων της κλασικής αρχαιότητας με τη ζωή σήμερα. Σε αντίθετη περίπτωση, η κλασική φιλολογία (και δεν εννοούμε τα κλασικά κείμενα εδώ) κινδυνεύει να περιορισθεί σε ένα στενό κύκλο αυτάρεσκων και μονίμως διαμαρτυρομένων ειδικών που καταγίνονται σε έναν άγονο και αδιέξοδο διάλογο για έναν χαμένο παράδεισο! Για παρόμοιους προβληματισμούς, βλέπε, μεταξύ άλλων, τη συλλογή των μελετών στο Ρεγκάκος (επιμ.), ή Hanson & Heath (1999), αλλά και παλιότερα τους προβληματισμούς που περιλαμβάνονται στον τόμο υπό την επιμέλεια του Ziolkowski (1990)· επίσης· Περυσινάκης (2004) και Γιαννάκης (2000).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο οποίο συνδυάζονται θαυμάσια οι θεωρητικές κατακτήσεις της σύγχρονης γλωσσολογίας και η παραδοσιακή ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογική και φιλολογική παράδοση μέσα σε ένα διεπιστημονικό πλαίσιο όπως το περιγράψαμε νωρίτερα. β) Το δεύτερο έργο που μνημονεύουμε είναι η θεματική εγκυκλοπαιδική σύνθεση των Mallory & Adams *Encyclopedia of Indo-European Culture* (1997), που αποτελεί κατά κάποιον τρόπο μια σύγχρονη ενημερωμένη εκδοχή του κλασικού έργου του Schrader (&Nehring) *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* (1917-29) και που διακρίνεται από παρόμοια διεπιστημονικά χαρακτηριστικά με το προηγούμενο βιβλίο. γ) Ίσως τα δύο επόμενα έργα αποτελούν τα καλύτερα δείγματα της γλωσσοφιλολογικής διεπιστημονικής προσέγγισης. Πρόκειται για το κλασικό έργο του Benveniste *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* (1969 = *Indo-European Language and Society*, 1973), και για το βιβλίο του Calvert Watkins με το συμβολικό τίτλο *How to kill a dragon* και τον πιο ενημερωτικό υπότιτλο *Aspects of Indo-European poetics* (1995). Πιστεύουμε ότι εάν όλοι οι φιλόλογοι είχαν διαβάσει τα παραπάνω έργα, η κλασική φιλολογία θα έπαιρνε μιαν άλλη, ίσως θετικότερη πορεία. Στα έργα αυτά (και όχι μόνον σε αυτά) συνδυάζονται με τον καλύτερο και πλέον αποτελεσματικό τρόπο η γλωσσολογική ανάλυση, η φιλολογική ακρίβεια και η διεπιστημονική ευρύτητα, κάτι σαν αυτό που είχε επιχειρήσει πολύ πριν ο August Boeckh: μια ολιστική αντιμετώπιση του φιλολογικού έργου με ένταξη του μέρους στο όλον. Μια τέτοια προσέγγιση δεν αγνοεί και ούτε ακυρώνει την ιδιαιτερότητα του μέρους, αλλά επιχειρεί να αντιμετωπίσει την ιδιαιτερότητα σε σχέση με ένα σύνολο και να δέσει λειτουργικά κάθε μέρος με τα υπόλοιπα μέρη που όλα μαζί συγκροτούν αυτό το σύνολο. Είναι όπως όταν αναλύουμε μία τραγωδία: βλέπουμε ξεχωριστά τα επιμέρους συστατικά του δράματος (είσοδο, επεισόδια, στάσιμα, έξοδο), αλλά δεν παύουμε να τα θεωρούμε και να τα κρίνουμε αυτά ως μέρη του συνόλου του δραματικού έργου. Κάθε μέρος επιτελεί συγκεκριμένη λειτουργία στην παρουσίαση και εκτέλεση του δράματος, αλλά δεν μπορεί να αποσπασθεί και να ιδωθεί αποκομμένο από το σύνολο.

Η προσέγγιση που υιοθετείται και προκρίνεται στη μελέτη μας είναι η ιστορικοσυγκριτική γλωσσοφιλολογική προσέγγιση και μεθοδολογία. Τα αποτελέσματα είναι εξαιρετικά, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται αυστηρά οι κανόνες και οι αρχές της μεθόδου. Σε αντίθετη περίπτωση τα αποτελέσματα μπορεί να είναι οικτρά. Ένα καλό παράδειγμα επιπόλαιης εφαρμογής αυτής της μεθόδου είναι οι προτάσεις του Martin Bernal στο πλαίσιο της θεωρίας του περί «Μαύρης Αθηνάς» και των «αφροασιατικών καταβολών» του αρχαιοελληνικού πολιτισμού.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θα αναφερθούμε εν συντομία, εν είδει παραδείγματος προς αποφυγήν, σε ένα ετυμολογικό πρόβλημα προκειμένου να φανεί η αστειότητα της μεθόδου και της εν γένει επιχειρηματολογίας του Bernal. Σύμφωνα με τον Bernal, η λέξη *λαβύρινθος* προέρχεται από την αιγυπτιακή λέξη Ny-m3't-R'ntr, η οποία σημαίνει "ο Amenemhe III"[22]. Πρέπει να ομολογήσουμε ότι για να παραχθεί η ελληνική λέξη από την αντίστοιχη αιγυπτιακή (έτσι τόσο απλά) απαιτεί την πιο ισχυρή δόση φαντασίας. Όμως αυτό δεν αρκεί. Από τη λέξη ntr "αγνός, ιερός" παράγονται και πολλές άλλες λέξεις της ΑΕ, μεταξύ αυτών οι *ἄνθος, κάνθαρος, νίτρον, σάτυρος, Σάτραι*, καθώς και το παραγωγικό πρόσφυμα *-νθος* και άλλες λέξεις (χωρίς να δίδονται εξηγήσεις πώς και γιατί όλα αυτά)! Δηλαδή, εδώ έχουμε να κάνουμε με δάνειο από την αρχαία αιγυπτιακή λέξη ntr στην ελληνική με έξι διαφορετικούς τρόπους, πράγμα που απαιτεί όχι απλώς μεγάλη δόση φαντασίας αλλά απλώς τρέλα! Ποιο είναι το δίδαγμα εδώ; Μια τέτοια *ανομία* δεν μπορεί και δεν πρέπει να επιτραπεί στη συγκριτική γλωσσολογία και τη φιλολογία, καθώς το αποτέλεσμα δεν είναι άλλο από το απόλυτο χάος (βλέπε και Jasanoff & Nussbaum 1996: 187).

8. Για «Το μέλλον του παρελθόντος»[23]. Για μακρό χρονικό διάστημα ο όρος «συγκριτική φιλολογία» αναφερόταν στη συγκριτική μελέτη των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, ενώ σε ορισμένους κύκλους εξακολουθεί και σήμερα να χρησιμοποιείται με αυτή την έννοια. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει τη στενή σχέση μεταξύ φιλολογίας και γλωσσολογίας, τουλάχιστον στο πνεύμα και την αντίληψη της εποχής. Ανεξάρτητα όμως από ορολογικές λεπτομέρειες ή προτιμήσεις, όπως με τη γλωσσολογία, έτσι και με τη φιλολογία, το συγκριτικό στοιχείο είναι θεμελιώδους σημασίας. Οι πολιτισμοί, όσο κι αν προσδιορίζονται από το στοιχείο της εντοπιότητας, δεν παύουν να έχουν ιστορία, καταβολές, σχέσεις και συγγένειες με κάποιους άλλους πολιτισμούς και παραδόσεις. Τίποτε δεν γεννιέται εκ του μηδενός και ούτε υπάρχει αφεαυτού.

Στο επίπεδο της φιλολογίας, η σύγκριση με άλλες συγγενείς φιλολογίες μπορεί να διευκρινίσει σειρά στοιχείων τα οποία ενδέχεται να έχουν κοινές καταβολές σε μια «πρωτοφιλολογία». Μια τέτοια πρωτοφιλολογία μπορεί να περιλαμβάνει κοινά πολιτισμικά στοιχεία (π.χ. στο μύθο, σε θεσμούς,

---

22. Η ακριβής ταυτότητα του προσώπου αυτού δεν είναι βέβαιη· ορισμένοι κάνουν την ταύτιση με τον Φαρκώ Μοίριο (πρβλ. Ηρόδ. ΙΙ 13 και 101), ενώ άλλοι προχωρούν στην ταύτιση με τον Μένδη, τον Αμμενέμη ή ακόμη και τον Μέμνονα, ονόματα που μνημονεύονται από αρχαίους ιστορικούς.

23. Δανειζόμαστε ως κεφαλίδα της ακροτελεύτιας παραγράφου της μελέτης μέρος από τον εύστοχο τίτλο του άρθρου του Περυσινάκη (2004).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αντιλήψεις, «λογοτεχνικά» είδη, π.χ. επική ποίηση, ιερά κείμενα, νομικοί κώδικες κλπ.). Υπάρχει μια παράδοση στη συγκριτική ινδοευρωπαϊκή φιλολογία ως προς την ενδεδειγμένη προσέγγιση. Αυτή η παράδοση αποτυπώνεται στα παρακάτω χαρακτηριστικά λόγια του Calvert Watkins (1995: vii): "Η φιλολογία είναι η τέχνη της αργής ανάγνωσης. Η μεθοδολογία μου ήταν πάντοτε ένας συνδυασμός προσεκτικής ανάγνωσης των κειμένων στο πρωτότυπο... με βάση την παραδοσιακή συγκριτική μέθοδο. Ισχυρίζομαι ότι αυτό που δικαιολογημένα — αν και μεροληπτικά — θα μπορούσε να ονομασθεί 'γενετική διακειμενικότητα' όλων των παραλλαγών συγκεκριμένων λογότυπων και θεματικών, που ποικίλλουν στο χρόνο, στο χώρο και ανά γλώσσα, οικοδομεί το καταστασιακό περιβάλλον, χωρίς το οποίο είναι αδύνατο να συλλάβει, να κατανοήσει και να εκτιμήσει κανείς δεόντως τα παραδοσιακά στοιχεία ενός ποιητικού κειμένου σε μια παλαιά ινδοευρωπαϊκή γλώσσα. Υπό την έννοια αυτή, μπορούμε να μιλούμε για μια γενετική συγκριτική ινδοευρωπαϊκή λογοτεχνία".

Όπως στο επίπεδο της γλωσσολογίας, έτσι και στη φιλολογία, είναι δυνατό να μετατεθούν μέσα στο παρελθόν οι χρονικές απαρχές κάποιων στοιχείων που αποτελούν αντικείμενο φιλολογικής ανάλυσης. Το συγκριτικό γλωσσοφιλολογικό πλαίσιο δημιουργεί καταλληλότερες συνθήκες για την κατανόηση πολλών ζητημάτων των μεμονωμένων φιλολογιών μιας γλωσσικής οικογένειας. Αν και κάθε παράδοση ακολούθησε τη δική της αυτόνομη πορεία, στο βάθος διατηρούνται πολλά μοτίβα και λοιπά στοιχεία τα οποία έλκουν την καταγωγή τους από κοινά πρότυπα μιας μητρικής παράδοσης. Ιδιαίτερα η μελέτη της ποιητικής γλώσσας των ινδοευρωπαίων, έστω μέσα από τα θραύσματα που έχουν διασωθεί σε λογοτύπους και σε άλλες γλωσσικές μορφές, αποδεικνύει την ύπαρξη μιας μακρινής κοινής «πρωτο-λογοτεχνίας», κατά τρόπο παράλληλο με την ύπαρξη της κοινής πρωτογλώσσας. Έτσι, μια πολύ αισιόδοξη εξέλιξη θα ήταν να περάσουμε από τη σύγκριση στο μικροκειμενικό επίπεδο στη σύγκριση στο μακροκειμενικό επίπεδο, με απώτερο στόχο την αποκατάσταση αυτής της πρωτο-λογοτεχνίας. Αν και μια τέτοια δυνατότητα φαίνεται προς το παρόν ουτοπική, ωστόσο δεν μπορεί να αποκλεισθεί παντελώς. Όποια πορεία κι αν ακολουθήσουν τα πράγματα στο μέλλον, η ιστορικοσυγκριτική μέθοδος είναι και σ' αυτή τη διαδικασία η ενδεδειγμένη μεθοδολογία και η γλωσσοφιλολογική προσέγγιση ο πλέον αποτελεσματικός τρόπος ανάλυσης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Adkins, A.W.H. 1960. *Merit and responsibility. A study in Greek values.* Oxford: Oxford University Press.

———. 1972. *Moral values and political behaviour in ancient Greece from Homer to the end of the fifth century.*New York: W.W. Norton & Co. Inc.

Andersen, H. 1982. *Discussion* (on the special session on Philology and Historical Linguistics). *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*, Anders Ahlqvist (ed.), 457-459. Amsterdam: John Benjamins.

Anttila, R. 1975. Linguistics and Philology. Στο *Linguistics and neighboring disciplines*, Bartsch, R. & Th. Vennemann (eds.), 145-55. Amsterdam: North - Holland Publishing Company.

———. 1989. *Historical and comparative linguistics.* Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

———. 2000. *Greek and Indo-European etymology in action. Proto-Indo-european *ag'-.* Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

———. 2001. Nature and nurture in driven cultural vocabulary - and the glory of Greek. *Δωδώνη: Φιλολογία* (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων) 30, 179-204.

———. 2002. The role of parallels (in historical work). *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 22, 28-37.

Bartonek, A. 2003. *Handbuch des mykenischen Griechisch.* Heidelberg: Winter.

Baudouin, J. de Courtenay. 1972. *A Baudouin de Courtenay anthology.* (Translated and edited by Edward Stankiewicz). Bloomington & London: Indiana University Press.

Benveniste, E. 1969. *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, 2 vols. Paris: Minuit.

Boeckh, A. 1968. *On interpretation and criticism.* Norman: University of Oklahoma Press. (Γερμανική έκδοση υπό τον τίτλο *Enzyklopädie und Methodenlehre der philologischen Wissenschaften*, Leipzig 1886).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Brugmann, K. 1885. Sprachwissenschaft und Philologie. Στο *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*, 1-41. Strassburg: Karl J. Trübner.

Χατζιδάκις, Γ.Ν. 1915. *Ακαδημεικά Αναγνώσματα*, τόμ. Γ. (§ 12. Σχέσις της γλωσσολογίας προς την φιλολογίαν, σελ. 21-25). Αθήνα: Π.Δ. Σακελλαρίου.

Collingwood, R.G. 1946. *The idea of history*. Oxford: Clarendon Press.

Curtius, G. 1845. *Die Sprachwissenschaft in ihrem Verhältnis zur klassischen Philologie*. Berlin: W. Besser.

———. 1886. Philologie und Sprachwissenschaft. Στο *Kleine Schriften I: Ausgewählte Reden und Vorträge*, E. Windisch (ed.), 132-150. Leipzig: Hirzel.

Diebold, R.A., Jr. 1987. Linguistic ways to prehistory, στο *Proto-Indo-European: The archaeology of a linguistic problem. Studies in honor of Marija Gimbutas*, S.N. Skomal & E.C. Polomé (eds.), 19-71. Washington, D.C.: Intitute for the Study of Man.

Diesing, P. 1972. *Patterns of discovery in the social sciences*. London: Routledge.

Eichner, H. & H. Rix (eds.), 1990. *Sprachwissenschaft und Philologie. Jacob Wackernagel und die Indogermanistik heute*. (Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft 13-15. Oktober 1989 in Basel). Wiesbaden: Reichert Verlag.

Finley, M.I. 1978. *The world of Odysseus*. New York: Viking Press.

Fisiak, J. (ed.). 1990. *Historical linguistics and philology*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Frisk, H. 1960-1972. *Griechisches etymologisches Woerterbuch*. Heidelberg: Carl Winter.

Gamkrelidze, T.V. & V.V. Ivanov. 1995. *Indo-European and the Indo-Europeans. A reconstruction and historical analysis of a proto-language and a proto-culture*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Gardiner, P. 1961. *The nature of historical explanation*. London - Oxford New York: Oxford University Press.

Giannakis, G.K. 1997. *Studies in the syntax and semantics of the reduplicated presents of Homeric Greek and Indo-European*. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Band 90). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.

———. 2000. Classical Greek studies on the verge of the millennium: a linguist's view. *Phasis* (*Greek and Roman Studies*) 2-3, 136-140.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γιαννάκης, Γ.Κ. 1995. Ο θεσμός της ονοματοθεσίας στην ελληνική και σε άλλες αρχαίες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. *Δωδώνη: Φιλολογία* (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων) 24, 9-24.

———. 2005. *Οι Ινδοευρωπαίοι. Μέρος Α: Γλώσσα και Πολιτισμός.* Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Α. Καρδαμίτσα.

Gimbutas, M. 1974. An arhaeologist's view of PIE in 1975. *Journal of Indo-European Studies* 2, 289-307.

Hahn, A.E. 1969. *Naming-constructions in some Indo-European languages.* (Philological Monographs of the American Philological Association No. 27). Case Western Reserve University Press.

Hajnal, I. 1998. *Mykenisches und homerisches Lexikon. Übereinstimmungen, Divergenzen und der Versuch einer Typologie.* (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge und Kleinere Schriften 69). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.

———. 2003. *Troia aus sprachwissenschaftlicher Sicht. Die Struktur einer Argumentation.* (Innsburcker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Band 109). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.

Hanson, V.D. & J. Heath 1999. *Ποιος σκότωσε τον 'Ομηρο.* Αθήνα: Κάκτος.

Ivanov, V.V. 1981. *Slavjanskii, Baltiiskii i rannebalkanskii glagol: indoeuropeiskie istoki.* Moscow: Izdatel'stvo "Nauka".

Jasanoff, J.H. & A. Nussbaum 1996. Word games. The linguistic evidence in Black Athena. Στο *Black Athena revisited*, M.R. Lefkowitz & G. MacLean Rogers (eds.). 177-205. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.

Koerner, E.F.K. 1989. On the historical roots of the philology vs. linguistics controversy. Στο *Practicing linguistic historiopgraphy. Selected essays*, 233-244. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.

Kretschmer, P. 1896. *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Lord, A.B. 1960. *The singer of tales.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Malkiel, Y. 1968. *Essays on linguistic themes.* Berkeley & Los Angeles: University of California Press.

———. 1993. *Etymology.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mallory, J.P. & D.Q. Adams 1997. *Encyclopedia of Indo-European culture.* London & Chicago: Fitzroy Dearborn.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Matasovic, R. 1996. *A theory of textual reconstruction in Indo-European linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Mayrhofer, M. 1956-80. *Kurzgefasstes etymologisches Woerterbuch des Altindischen*. Heidelberg: Carl Winter.

Meid,W. & H. Schmeja (eds.). 1983. *Philologie und Sprachwissenschaft. Akten der 10. Österreichischen Linguisten-Tagung, Innsbruck, 23 -26. Oktober 1982*. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Band 43). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.

Meillet, A. 1967. *The comparative method in historical linguistics*. Paris: Champion.

Morpurgo Davies, A. 1998. *History of linguistics, vol. iv: Nineteenth century linguistics*. (ed. by G. Lepschy). London & New York: Longman.

Morris, I. & B. Powell (eds.) 1997. *New companion to Homer*. Leiden-New York-Köln: Brill.

Μπαμπινιώτης, Γ. 1991. *Γλωσσολογία και Λογοτεχνία. Από την Τεχνική στην Τέχνη του Λόγου*. Αθήνα: Εκδ. Δ. Μαυρομμάτη.

Nagy, G. 1998. Is there an etymology for the dactylic hexameter? Στο *Mír Curad. Studies in honor of Calvert Watkins*, Jasanoff, J., H.C. Melchert & L. Oliver (eds.), 495-508. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Band 92). Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität.

Palmer, L.R. 1972. *Descriptive and comparative linguistics. A critical introduction*. London: Faber & Faber.

Parry, M. 1971. *The making of the Homeric verse*. (Edited by A. Parry). New York: Oxford University Press.

Περυσινάκης, I.N. 2004. Το μέλλον του παρελθόντος: Πραγματικότητα και προοπτικές των κλασικών σπουδών. *Δωδώνη: Φιλολογία* (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων) 33, 243-254.

Pinault, G. 1982. L'expression indo-européenne de la nomination. *Études indo-européennes* 3, 15-36.

Ρεγκάκος, Α. (επιμ.). 2001. *Νεκρά γράμματα; Οι κλασικές σπουδές στον 21ο αιώνα*. Αθήνα: Πατάκης.

Saussure, F. de 1979. *Μαθήματα Γενικής Γλωσσολογίας*. Αθήνα: Εκδ. Παπαζήση.

Schleicher, A. 1850. Linguistik und Philologie. Στο *Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht*, 1-5. Bonn: H.B. König. (Νέα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έκδ. σε επιμέλεια E.F.K. Koerner, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1983).

Schmitt, R. 1967. *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit.* Wiesbaden: Harrassowitz.

Schrader, O. 1917-29. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde* 2 vols. (hrsg. von A. Nehring). Berlin & Leipzig:Walter de Gruyter.

Schulze, W. 1966. *Kleine Schriften.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Thieme, P. 1964. The comparative method for reconstruction in linguistics. Στο *Language in culture and society. A reader in linguistics and anthropology,* D. H. Hymes (ed.), 585-598. New York: Harper & Row.

Watkins, C. 1981. Language, culture, or history? *Papers from the Parasession on Language and Behavior,* 238-248. Chicago: Chicago Linguistic Sosiety.

———. 1986. The language of the Trojans. Στο *Troy and the Trojan war. A symposium held at Bryn Mawr College,* October 1984, M. Mellink (ed.), 45-62. Bryn Mawr, PA: Bryn Mawr College.

———. 1989. New parameters in historical linguistics, philology, and culture history. *Language* 65, 783-799.

———. 1992. Culture history and historical linguistics. Στο *International Encyclopedia of Linguistics,* W. Bright (ed.), vol. I, 318-22. New York & Oxford: Oxford University Press.

———. 1995. *How to kill a dragon: Aspects of Indo-European poetics.* New York & Oxforf: Oxford University Press.

West, M.L. 1973. Greek poetry 2000-700 B.C. *Glotta* 51, 161-187.

———. 1997. *The East Face of Helicon. West Asiatic elements in Greek poetry and myth.* Oxford: Clarendon Press.

Ziolkowski, J. (ed.). 1990. *On Philology.* University Park & London: The Pennsylvania State University Press.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ENGLISH SUMMARY

(CLASSICAL) PHILOLOGY FROM A (HISTORICAL AND COMPARATIVE) LINGUISTIC PERSPECTIVE

The paper discusses the relation between historical-comparative linguistics and classical philology, suggesting an interdisciplinary linguistic and philological approach to the study of classical texts, and stressing the need for a comparative perspective: classical philology must be placed in the broader frame of the cognate philological traditions of the Indo-European linguistic family. As case studies for the method suggested here are discussed selected problems from the area of eymology (e.g., the etymology of Gk. *ἄναξ*, words deriving from the IE root *$*h_2ag'$*, such as *ἀγών*, *ἀγαθός*, etc.,) and syntagmatics and thematics (e.g., the IE formulaic syntagm *$*(h_3)nom\underset{\circ}{n}\ dheh_1$-* "put/make a name", as attested in Gk. *ὄνομα τίθεσθαι*, Lat. *nomen facio/indo*, Skt. *nā́ma dhā́-*, Hitt. *laman dai-*, etc.). This approach may lead to the conclusion that certain features (linguistic, literary or cultural) that are commonly thought to be characteristics of the Greek and/or Latin languages or philologies may ultimately prove to be instances or survivals of a broader and much older common tradition of Indo-European provenience. In this respect the benefits of the widening of the method and seeing classical philology within the comparative socio-historical, philological, and linguistic context of Indo-European are obvious.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ